

QILMAN İLKİN

**KÖHNƏ BAKINI
TANIYIRSANMI**

BAKI – ŞİRVANNƏŞR - 2004

Beynəlxalq Qızıl Priz laureatı (Madrid, 2004)

Şirvannəşr, 20 (587), 2004.

Naşir: Qəşəm İsabəyli

Əziz oxucu!

Bakının unudulmuş bəzi tarixi yerləri və adamları haqqında məlumat öyrənmək işində bu kitab səni təmin edərsə, özümü xoşbəxt hesab edirəm. Müəllif

Redaktoru: Anar İsabəyli

Qılman İlkin: Köhnə Bakını tanıyırsanmı. 2-ci nəşri.

Bakı, Şirvannəşr, 2004. 116 səh.

Ünvan: Bakı - AZ1021, Badamdar şos. 77.

Tel.: 92-92-27, 92-93-72, 34-70-94, (850) 316-23-40.

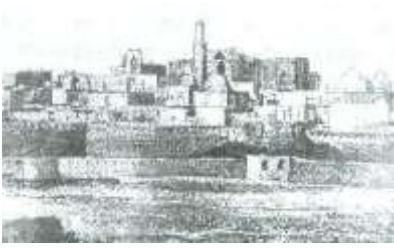
Q 83.3Az(2)

054

© Şirvannəşr, 2004.

Bakı şəhəri hansı əsrdə yarandı

Abşeron yarımadasında aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış materiallar Bakının və Bakı ətrafının çox qədim zamanlardan yaşayış məntəqəsi kimi mövcud olduğunu sübut edir. Lakin şəhərin məhz hansı əsrdə yarandığı, onun

bir şəhər kimi nə vaxt formalaşması hələ dəqiq məlum deyil. Alimlərimiz bu barədə qəti bir söz deyə bilmirlər. Tarixçilərdən bir çoxları onu Qaytara, Albana, Baruka ilə bağlayırlar. Eramızın V-VI əsrlərinə aid mənbələrdə onu Baqavan, Atəşi Baqavan adlandıırırlar. Yalnız IX əsrdən başlayaraq ilk dəfə ərəb tarixçilərinin əsərlərində biz “Baku”, “Bakuh”, “Bakuyə” sözlərinə

təsədüf edirik. Daha sonralar Avropa və rus mənbələrində isə o, “Vaqa”, “Vasi”, “Vashi” kimi ifadə olunurdu. Fars mənbələrində isə “Badkubə” kimi qeyd edilirdi. Tarixçilərin fikrincə, qədim Baqi və ya Baki tayfalarının adları üstə ərəbcə cəm ədatı olan “an” əlavə etməklə “Baquan” və yaxud “Baqavan” sözləri alınmışdır. Bəzi dövrlərdə cəm şəkilçisi “an” ərəbcə “ye” şəkilçisi ilə əvəz edilərək “Bakiyə”, “Bakuyə” kimi kitabdan kitaba keçmişdi. Beləliklə, Bakı şəhərinin tayfa adı ilə adlandırılması ehtimal olunur. Sara xanım Aşurbəylinin fikrincə, Bakının bir şəhər kimi tanınması təxminən 10-cu əsrə aiddir. Bəzi mənbələrdə isə onun VI əsrdə yaradıldığı qeyd olunur.

Hazırda bəkililər özləri şəhərin adını “Bakı” deyil, “Baki” kimi tələffüz edirlər.

Səyyahlar qədim Bakı barədə nə yazırlar

Ötən əsrlərdə Bakıda olmuş səyyah, alim və yazıçılar Bakının təsvirinə geniş yer vermişlər.

Hələ 1683-cü ildə Bakıda qonaq olan məşhur alman səyyahı Evelbert Kempfer Bakını belə görmüşdü: “Şəhərin yuxarı hissəsində gözəl bir saray vardır ki, bu Şah sarayı adlanır. Saray qayanın üstündə, doğrudan da əzəmətli tikilmişdir... Sarayın

qapısına üzbəüz oturmuş iki şir şəkli həkk olunmuşdur. Onların başları üstündə başqa bir heyvan başının şəkli də vardır. Elə bil ki, dəvə başıdır. Belə təsvirlər şəhərin ikinci qapısının üstündə də həkk olunmuşdur”.

1826-cı ildə Bakıda altı ay qalmış görkəmli səyyah Zeynalabdin Şirvani də şəhərin konkret təsvirini verməyə çalışmışdı. O yazırdı: “Bakını Badkubə də adlandırırırlar. Çünki bu yerdə daim küləklər əsir. Bəzən elə güclü əsir ki, şəhərin böyük tikililərini də xəsarətə uğradır. Buna görə də burada evlərin özülünü yonulmuş daşlardan qoyur, həyətləri və damları qırla örtürlər”.

1842-ci ildə Bakıda olmuş Kazan darülfununun professoru İ.Berezin belə yazırdı: “Bakı qalası doğrudan da iki tərəfdən iki cərgə divarla dövrəyə alınmışdır. Dəniz tərəfdən isə divar bir cərgədir. Qaldırma körpüsü vardır. Yaşlı müdafiə olunur. Cənub-qərb tərəfdən isə şəhərin ətrafında təpələr ucalır. Hasar türklərin Dağıstanda hökmranlığından qabaq tikilmişdir. Hazırda bəzi yerləri uçub tökülüb. O, hündür, enli və möhkəmdir... Bakı qalasının iki qapısı vardır: biri şimal-qərbdə Şamaxı qapısı, o biri isə cənub-qərbdə Dağlıq qapısı. Dəniz tərəfdənsə bir neçə girişlər vardır”.

1898-ci ilin payızında Bakıda olmuş səyyah B.Brandtın da qeydləri çox maraqlıdır: “Bakı ilk nəzərdə adi böyük bir əyalət şəhəri təsiri bağışlayır. Bir və iki mərtəbəli evlər, çirklə küçələr və səkilər... Kerosinlə zəif işıqlandırılan küçələrdə gecələr getmək çox qorxuludur. Lakin bir-iki mərtəbəli evlərlə yanaşı orda-burda əzəmətli evlər və passajlar, əzəmətli memarlıq nümunələri olan imarətlər də vardır. Neftlə yanan lampalarla yanaşı mağazaları, məhəllələri işıqlandıran iri elektrik fanarları da vardır... Yaşillıq demək olar ki, yoxdur. Bütün şəhərdə nə bir bağ, nə də bir ağac görürsən. Təkcə bir şəhər bağı vardır...”

1883-cü ildə böyük rus dramaturqu A.İ.Ostrovski də Bakıda olub. O da öz gündəliyində Bakının xəzrisindən gileylənirdi: “Külək elə əsirdi ki, ayaq üstə durmaq mümkün deyildi. Bu, məşhur Bakı xəzrisi idi. Şəhərin bu başından girib, o başından çıxır və dəhşətli tozanaq qoparırdı. Üz-gözünü nə qədər gizlətsən də ondan yaxa qurtara bilmirsən. Deyilənlərə görə, burada xəzri həтта ağzı bağlı konserv qutusuna da soxula bilir...”

1858-ci ildə böyük fransız yazıçısı Aleksandr Düma Bakıda olmuşdur. O, Bakıda gördüklərini özünün Qafqaz səfəri haqqındakı kitabında geniş təsvir etmişdir: “Bakıya daxil olmaq orta əsrlərin alınmaz qalalarından birinə girmək təsiri bağışlayır. Divarları üç qat olan (burada Düma yanılırdı) qalanın qapıları o qədər dardır ki, üç at qoşulmuş arabanı içəri keçirmək üçün yan atı açmalı olduq. Qapının iki tərəfində xəndəklər qazılmışdı: lazım gələndə bunlara su buraxılırdı. Belə xəndəklər bir-birindən təxminən on-on beş addımlıqda olan divarların arasında da qazılmışdı. Darvazalar açılan kimi asma körpülər xəndəyin üstünə endirilirdi. Gecə şəhər yuxuya getdiyi zaman üzünə dəmir təbəqələr çəkilmiş darvazalar kip bağlanır və bürcün üstündə gəzişən keşikçilər darvazaları qoruyurdular. Bir sözlə, Bakı möhkəmləndirilmiş feodal şəhərinə çevrilmişdi”.

Yunanlar Bakıda olubları?

Bir rəvayət var ki, guya yunanlar Bakıda olublar. Bu rəvayət Xəzərin suları altında qalmış “Yunan şəhərin” qalıqlarına əsasən yaranıb. Sualtı qalıqlar Bakı-Salyan yolunun təxminən 50 verstliyində idi. Təxminən 90 il əvvəl Bakıdan Salyana gedən “Saruxan” adlı gəminin kapitani suyun altında belə bir mənzərə ilə rastlaşmışdı. O yazırdı: “Sular sakit idi. Xoş havada günəş dənizin dibini ağıllı-başlı işıqlandırmışdı. Birdən gəmi heyəti gəminin böyük bir şəhərin üstü ilə üzduyünü gördü. Hamımız təəccüb qaldıq. Aşağıda dənizin dibində qədim bir şəhər görünürdü. Küçələr, döngələr ovuc içi kimi aydın seçilirdi”.

Beləliklə, suyun altında 20 fut dərinliyində qədim bir şəhər kəşf edilmişdi. Qədim “Yunan şəhərin” qalıqları... Daha sonralar dənizçilər Bakının cənubunda, Kür çayının Xəzərə töküldüyü yerdə, Bəndovan burnunda da qədim bir şəhərin qalıqlarına rast gəlmişdilər.

Bundan başqa Bakının Buzovna və Mərdəkan kənd qəbiristanlarında üstü yunanca yazılı başdaşlarının tapılmasını necə izah etmək olar?

Akademik İ.M.Qubkin Xəzər dənizi səthinin qalxıb-enməsinin dinamik proseslər nəticəsində baş verdiyini göstərərək, yazırdı: “Suyun altında qalmış şəhər haqqında rəvayətlər əfsanə deyil, həqiqətdir. Bakı limanında olan kiçik bir karvansaranın 700 illik tarixi buna sübutdur. Bəs yunanlar Bakıya necə gəlirlər? Bir rəvayətə görə, Makedoniyalı İsgəndər Bakını fəth etmək üçün buraya qoşun yeritmişdir. Lakin tarixdən bizə məlumdur ki, Makedoniyalı İsgəndərin qoşunları Bakıya çatmayıblar. Bəs bəzi qayaların və daşların üzərində yunan dilində həkk olunmuş yazıların müəllifləri kimdir? Bunu bəzi tarixçilər belə izah edirlər: çox ehtimal ki, İran dövləti Roma və Yunanıstanla etdiyi müharibələrdə əsir aldığı yunan əsgərlərini onların sənətkarlıqlarına görə məmləkətin müxtəlif yerlərində yerləşdirmişdir. Daşların və qayaların üstündə olan yazılar da heç şübhəsiz, onlar tərəfindən həkk olunmuşdur.

Bibiheybət məscidi

Rəvayətə görə, 8-ci əsrin axırlarında Harun ər-Rəşidin təqibindən qaçmış şiələrin yeddinci imamı Museyi-Kazımın qızı Hökumə indiki Şıx kəndinin yerləşdiyi yerdə gizlənmişdi Hökumənin Heybət adlı bir nəfər xidmətçisi varmış və o, Hökuməni “bibi” çağırırmış. Hökumə və Heybət öləndən sonra onları burda dəfn etmişdilər. Bir müddətdən sonra Elxani hökmdarı Qazanxan Mahmudun (1295-1304) əmri ilə Şirvanşah Axsitanın oğlu Fərruxzad qəbrin üstündə məscid

ucaltmışdır. Və sonralar bu məscid Bibiheybət adı ilə ziyarətqah kimi tanınmışdır. Bununla bağlı məscidin ətrafında kənd salınmış və o, Şıx kəndi adlanmışdır. Keçmişlərdə bu kənddə cəmi 25 həyət olmuş, yüz nəfər adam yaşamışdır. Burada yaşayanların əksəriyyəti Bibiheybət məscidinə xidmət edən şıxlar idi.

Keçən əsrin axırlarında Bibiheybət məscidini ziyarətə gəlmiş bir səyyah türbənin o zamankı vəziyyətini belə təsvir edirdi: “Uzaqdan, ətrafa səpələnmiş qaya parçaları arxasında qalmış uzun bir minarə görünürdü. Faytonumuz müəyyən bir yerə çatıb dayandı. Bundan o yana daşların arası ilə faytonda getmək mümkün deyildi. Adamlar qayaların arası ilə piyada dənizə tərəf enməyə başladılar. Bura kənd idi. Kəndin qurtaracağındakı uçurumda dəniz sahilində Bibiheybət məscidi ucalırdı. Kəndin içi ilə keçən yolun hər iki tərəfində üstü yazılı qəbir daşları uzanırdı. Qabaqdakı alaqaşın yanında bir qəbrin böyründə belində kəşkül, əlində təbərzin ariq hər dərviş bizi qarşılayıb alaqaşını göstərdi: “Buyurun içəri”. Qapı daşdan səliqə ilə yonulmuş iri tağ şəklində idi. İki yoğun zəncirlərin ucları tağa bağlanmışdı. Yerdən azca hündürdə asılı qalan bu zəncirlərə rəngbərəng əski parçaları bağlanmışdı. Dərviş bizi başa saldı ki, Bibiheybətə gətirilən qurbanı içəri apararkən bu zəncirə işarə vurmaq lazımdır. Qurbanı verəndən sonra işarə çıxarılmalıdır. Dərvişin müşayiəti ilə içəri keçdik. İçəridə də eynən gördüyümüz tağ kimi bir tağ vardı. Ondan da əski parçaları asılmışdı. İrəlidə geniş meydançada kiçik bir məscid var idi. Məscidlə hasarın arasındakı sahə qəbirlərlə dolu idi. Məscid dörd küncü bina idi. Sivri günbəzi vardı. Məscidin pəncərələri daşdan düzəldilmiş şəbəkələrlə örtülüdür. Nəhayət məscidə çatdıq. Dairəvi bir tağ məscidi iki hissəyə ayırırdı. Sağ tərəfdəki hissə Bibinin qəbri idi. İkinci hissə isə dua oxumaq üçün idi. Qarşıdakı divarda kiçik bir qapı vardı. Bu qapıdan dövrəli pilləkənlərlə minarəyə qalxırdılar. Məscidin içərisinə qırmızı xalı döşənmişdi. Tağın o tərəfindəki ikinci kiçik hissə qapqaranlıq idi. Orada yalnız zəif bir şam yanırdı. Orada dörd küncü hündür bir yer görünürdü, üstü qara parça ilə örtülüdür. Bu, Bibinin qəbri idi. Qədim zamanlardan bura ziyarətqaha çevrilmişdi. Məscidin 13-cü əsrdə tikilməsi ehtimal olunur”.

Sonralar - 1900-cü ildə Bakı varlılarından Dadaşov burada birinci məsciddən daha geniş və daha qəşəng bir məscid də tikdirmişdi. Buraya ziyarətə gələnlərin xatirələrindən məlum olur ki, məscidə iki yolla getmək mümkündür: Yuxarı - dağın ətəyi ilə olan çətin yol, ikinci yol isə dənizlə, Bakı limanından qayıqlarla olan asan yol. Qayıqlar məscidin lap yaxınlığında sahilə yan alırdılar. Keçən əsrin axırlarında Xan qızı Xurşudbanu Natəvan da Bibiheybəti iki dəfə ziyarət etmişdi.

1936-cı ildə məscid hökumət tərəfindən dağıdılmış, son illərdə isə yerində yeni məscid tikilmişdir.

Xəlfə dam harada yerləşirdi

Vaxtı ilə Bakıda Xəlfə dam adı ilə bir yer məşhur olmuşdur. Bu yer 17-ci əsrdə Bakı qala divarlarından xaricdə köhnə bir qəbiristanlıqda idi. Burada tənha, kiçik bir somada Əbu Səid Əbülxeyir adında fəqir bir dərviş yaşarmış. A.A.Bakıxanov onun barəsində “Gülüستانی-İrəm” əsərində belə yazırdı: “Əbu Səid Əbdal yoxsul olmasına

baxmayaraq kərəmətlə tanınmış və son dərəcə əliaçıq bir dərviş olmuşdur. Bakı şəhərinin xaricində bir somədə oturub ibadətə məşğul idi. Azacıq olan mədaxili ilə yanına gələnləri qonaq edərdi. Sultanların fərmanları övcibincə Şibani nefti və əkinləri onun türbəsinin məsarifinə məxsus idi. Axırda bu ölkənin vəziyyətində əmələ gələn iğtişaş nəticəsində onun məscid və mehmanxanası uçub dağılmış və ibadət olunan yer torpaq altında qalmışdır. Bu yerdə olan bir neçə ev “xəlfə dam” adı ilə məşhurdur. Hicri 1232-ci (miladi 1827) ildə bakılı Hacı Qasım bəy Mənsurxan bəy onun qəbrini və məscidini təmir etdirmişdir”.

Göründüyü kimi, Əbu Səid hələ sağlığında bakılıların dərin hörmətini qazana bilmişdi. Öləndən sonra isə Bakı şəhərini fəth etmiş sultanlar və şahların fərmanı ilə onun qəbri yanında kiçik bir ibadət-xana tikdirilmiş və Şibaninin neft və əkin yerlərini onun məzarına vəqf etmişlər. Əbu Səidin ölümündən sonra onun övladları həmin qəbrə mütəvəlli (idarəedən) təyin olunmuşlar. Məsələn, Şeyx Sədi, Şeyx Zahid, onun oğlu xəlifə Şeyx Məhəmməd müxtəlif zamanlarda Əbu Səid məzarının mütəvəllisi kimi ayrı-ayrı istilacı şahlar və sultanlar tərəfindən təyin və təsdiq edilmişlər. Türk sultanı III Murad, Səfəvi hökmdarları I Şah Abbas, II Şah Abbas, şah Sultan Hüseyn Bakıda olarkən öz fərmanları ilə Əbu Səid məzarının toxunulmazlığını elan etmiş, onun üçün vəqf yerləri ayırmışlar. 1499-cu ildə mütəvəlli xəlifə Şeyx Məhəmməd öldükdən sonra onun oğlu Şeyx Sədi vəqf əmlakının təzədən məzarın sərəncamına qaytarılmasını şah Fərrux Yasardan xahiş etmişdir. Fərrux Yasar bununla əlaqədar öz fərmanında belə bildirirdi: “Xeyir-dua əldə etmək məqsədilə öz xalis malım hesabına Şibani əkinəcəyini, oradakı qatı neft quyusu ilə birlikdə, Şivələndəki beş üzüm bağı sahəsini və meşə yerini, habelə Bilgəhdəki üzüm bağı sahəsini satın alıb, abad edərək Badkubə yaxınlığında dəfn olunan rəhmətlik Şeyx Əbu Səidin müqəddəs məzarına şəriətə müvafiq qayda üzrə vəqf və açıqcasına dini mühafizəyə verdim”. Həmin fərmanda yerli divan və vəqf mübaşırlərinə göstəriş verilmişdi ki, onlar mütəvəllilərdən heç bir adla pul və ya məhsul toplamasınlar, vəqf qaydalarının dəyişdirilməsinə yol verməsinlər.

Əbu Səidin yaşadığı tikili görünür ki, onun axırıncı mütəvəllilərindən xəlifə Şeyx Məhəmmədin adı ilə camaat içərisində Xəlfə damı adı ilə tanınmışdır.

18-ci əsrin axırında Bakıda olmuş şair Arif Ərdəbili özünün “Fərhadnamə” əsərində Əbu Səid məscid və günbəzini belə təsvir etmişdir: “Bakı qəbiristanında insanı heyrətə gətirən bir günbəz vardır. Təpənin üstündə tikilmiş bu bina günəş kimi uzaqdan göz oxşayır”.

Məlumdur ki, 19-cu əsrin başlanğıcında indiki “Səadət sarayı” və Urologiya xəstəxanasının yerindən başlayaraq üzü yuxarı, Respublika Prokurorluğunadək, bəlkə də ondan da bir az yuxarı bakılıların köhnə qəbiristanlığı yerləşirdi. Xəlfə Dam da təpə boyu yuxarı uzanan qəbiristanın üst hissəsində, təxminən indiki Təzə Pir məscidinin yaxınlığında imiş. 1797-ci ildə rus rəssamı Sergeyev tərəfindən çəkilmiş tabloda bu aydın təsvir olunmuşdur.

Sara xanım Aşurbəylinin “Orta əsrlər Bakısının tarixi oçerki” və T.Musəvinin “Bakı tarixinə dair orta əsr sənədləri” kitablarında bu barədə geniş məlumat verilmişdir.

Seyid Yəhya Badkubi

Seyid Yəhya Badkubi 15-ci əsrdə Bakının böyük ruhani alim və dini müdərrişi olmuşdur. O vaxtlar Qafqazın hər tərəfindən onlarca gənc dərş almaq üçün onun yanına gəlirlərmiş. Seyid Yəhyanın ilahiyat elminə dair çox əsərləri olmuşdur. Qədim kitablarda onun adına tez-tez rast gəlmək olur. Özünün məscidi olmuşdur ki, zəmanəsində “Seyid Yəhya” məscidi kimi məşhur olmuşdur.

O, 1464-cü ildə vəfat etmiş və Şirvanşahlar sarayının həyətidə dəfn edilmişdir. Qəbri hazırədək durur.

Xəzər dənizi

Yazılı qaynaqlarda Xəzər dənizinin adı ilk dəfə eramızdan əvvəl VI-V əsrlərdə məşhur coğrafiyaşünas Milletli Hekateyn tərəfindən Hirkan (indiki Gürkan) adı ilə verilmişdir. Bundan sonra tarixi qaynaqlarda Xəzərin yüzədək adına rast gəlmək mümkündür. Bu adların yaranması müəyyən tarixi şəraitlə bağlıdır. Dəniz əksər hallarda onun sahillərində yaşayan xalqların - Kaspi, Xəzər, Alban, Quz (oğuz), Türkmən və habelə qonşuluqdakı ölkə, vilayət və başqa yaşayış məntəqələrin adları ilə - Şirvan, Dərbənd, Təbəristan, Bakı və başqa adlarla adlandırılmışdır. Lakin bu adlardan daha çox Kaspi və Xəzər adları işlədilir. Kaspi toponimi özündə Qafqaz Albaniyasında yaşamış Kaspi tayfasının adını əks etdirirdi. Xəzər sözü isə orta əsrlərdə Şimali Qafqazın şərqudə və Volqa çayının aşağı axarında yaşamış qüdrətli Xəzər xaqanlığı yaratmış Xəzər tayfasının adından alınmışdı. Xəzərlər

başqa türkdilli tayfalarla birlikdə Azərbaycan xalqının avtoqenizində mühüm rol oynamışdır. Xəzərin bir adı da Quzğundur.

Bakı arxipelaqında hansı adalar vardı

Arxipelaq bir-birinə yaxın adalar qrupuna deyilir. Bakı arxipelaqı da Abşeron yarımadasının cənubunda, Xəzər sularında yerləşmiş ada və bankələrdən ibarətdir. Bu ada və bankələr (bankə dənizin nisbətən dayaz yerlərinə deyilir) gəmiçilik üçün böyük təhlükə təşkil edirdi. Bunlar vulkan mənşəli olub yeraltı vulkanik qüvvələrin hərəkəti nəticəsində yaranmışdı. Bakı arxipelaqına aşağıdakı ada və bankələr daxildir: Böyük Zirə (Bakının ruslar tərəfindən işğalından sonra adı dəyişilib Nargin qoyulmuşdur), Daş Zirə (sonralar ruslar tərəfindən Vulf adlanıb), Kiçik Zirə, Qum adası, Zənbil (sonralar dəyişib Duvannı olmuşdu. Həmin adaya bu adın verilməsi Stepan Razinin adı ilə bağlıdır. Razin öz dəstəsi ilə Volqadan Xəzərə keçdikdən sonra ətraf kəndləri talan edir və əldə etdikləri qənimətləri Zənbil adasına apararaq bölüşdürüdürlər. Bölüşdürmək rus dilində olduğu üçün bu ada da Duvannı adlanmağa başlamışdı). Səngi Muğan adası sonralar Svina adlanmışdı. Çigil adası Oblivna, Qara Su adası Los, Gil yaxud Xara Zirə Bulla, Çilov adası Jiloy, Pirallahı adası isə Artyom adası olmuşdur. Son illərdə hökumətin qərarı ilə bu adalara köhnə adları qaytarılmışdır. Bankələr isə bunlardır: Savenko, Bezimyannı, Kornilov-Pavlov, Makarov, Borisov, Qolovçayev və başqaları.

Bakıda gəmiçilik nə vaxt inkişaf etmişdir

Bakıda gəmiçiliyin inkişafı xanlıqlar dövründən başlayır. Bakı xanı Mirzə Məhəmməd birinci admiral kimi bu işə böyük təkan vermişdi. İrandan, Orta Asiyadan ərzaq və başqa malların daşınması, İran və Orta Asiya ölkələri ilə ticarətin artması su nəqliyyatına da diqqəti artırırdı. Xüsusilə İranla Bakı arasında ticarət getdikcə artırdı. Buna görə Bakı varlıları bu işdə qazanc məqsədilə gəmiçiliyə qurşanırdılar. “Qafqaz və Merkuri” kimi iri gəmiçilik şirkəti yaranmışdı. Bu şirkətin dəniz kənarında, indiki Kukla Teatrının yanında böyük tərsənəsi vardı. Bundan başqa Bayılda Dadaşov və başqalarının da gəmi təmiri zavodları açılmışdı. Xüsusi gəmi sahibləri də vardı ki, əksəriyyəti İcəri şəhərdəndi. Ən görkəmli gəmi sahiblərindən aşağıdakıları göstərmək olar: Yusif Dadaşov, İsrəfil Hacıyev, Əliabbas Dadaşov, Rəsulov qardaşları, Musa Nağıyev, Aşurov qardaşları, Məmmədəli Yusifov, Ağabala Quliyev, Şəmsi Əsədullayev, Məmmədbağır Hüseynov, H.Z.Tağıyev, Ramazanov, Əliyev qardaşları, H.B.Qafarov, Məmməd Cavadov və onun şirkəti.

Xəzərdə neftin daşınması ilə bağlı Nobel qardaşları şirkəti, Şəmsi Əsədullayev və başqaları neft daşıyan tankerlər sifariş verib Xəzərə salmışdılar.

Gəmi sahibləri bir qayda olaraq gəmilərinə öz övladları və yaxud yaxın adamlarının adını verirdilər. Məsələn, H.Z.Tağıyev öz barkaslarından birinə qızı Leylanın, Hacı Hacıağa gəmilərinə oğlanları Ələkbər və Ələskər, Musa Nağıyev isə gəmisinə oğlu İsmayılın adını vermişdi. “Qafqaz və Merkuri” şirkəti isə gəmilərə daha çox dövlət hakimlərinin, böyük knyazların adlarını vermişdi. Məsələn, “İmperator İkinci Nikolay”, “İmperatriçə Aleksandra”, “Velikiy knyaz Aleksey”, “Admiral Kornilov”, “Knyaz Baradinski”, “Velikiy knyaz Mixail” və s.

Bakıda gəmiçiliyin inkişafında 1881-ci ildə açılmış Bakı Dənəzçilik Məktəbinin mühüm xidməti olmuşdu. Bu məktəbin ilk müdavimləri o zamanlar Bakı limanında işləyən yaşlı dənizçilər olublar. Bu məktəbi qurtaranların çoxu sonralar adlı kapitanlar idi. Hətta içərilərində uzaq səfərlər kapitanı da vardı. Bunlardan Süleyman İsmayıl oğlunu, Məhərrəm Süleyman oğlu İsmayılovu, Hacıağa Rəcəbovu, Dərya Dadaşovu və başqalarını göstərmək olar. Bunlardan hər biri böyük dənizçilər sülaləsinin başçısı idilər.

Gəmiçiliyin inkişafı nəticəsində Xəzər dənizi ilə ticarət dövriyyəsi 1810-cu ildə 55 min manat olmuşdusa, 1828-ci ildə 3 milyon manata çatmışdı. 1820-ci illərdə Bakı sularında artıq 60-a qədər gəmi üzürdü.

Gəmiçiliyin inkişafı bəkililərin çoxunu həmişəlik dənizlə bağlamışdı. Xüsusilə İçəri şəhərdə elə ev tapmazdın ki, onlardan heç olmasa bir nəfəri dənizdə losman, bosman və ya qara fəhlə kimi işləməmiş olsun.

Bakıda pambıq əkilirdimi

19-cu əsrin əvvəllərində Bakıda pambıq əkilirdi. Hətta 1810-cu ildə pambıqdan 1005 manat gəlir əldə edilmişdi. Lakin məhsulu az olurdu. Bunun da əsas səbəblərindən biri Bakıda havaların quraq keçməsi idi. Əkilən pambıq əsasən yerli Qaraqoza sortu idi. Misir sortu isə az əkilirdi. Yaxşı pambıq sortunun becərilməsində maraqlı olan Moskva toxuculuq sənayesinin görkəmli nümayəndələrindən olan Savva Morozov sonralar Amerikadan pambıq toxumu alıb Qafqaza və o cümlədən Bakıya göndərir. Çox keçmir ki, Amerika pambıq sortu yerli Qaraqoza və Misir sortlarını vurub aradan çıxarır. Bakıda pambıq daha çox Şüvəlanda əkilirdi.

Bakıda pambıqçılığın inkişafı kəndlərdə culfalıqla məşğul olanların sayını xeyli artırmışdı. Evlərin çoxunda pambıq əyirən, bez toxuyan dəzgahlara rast gəlmək olardı. Bakıda culfaçılıq H.Z.Tağıyevin fabriki açılanadək davam edir. Ondan sonra bazarda bezin və çitin artması ilə kустar culfaçılığa daha ehtiyac qalmamışdı.

Qədim Bakının su kəmərləri

Xanlıqlar dövründə Bakını su ilə təmin edən üç kəməər vardı: 1. Şah kəməri; 2. Məmmədquluxan kəməri; 3. Hüseynqulu xan kəməri.

Şah kəməri ən köhnə kəmərdi. Şirvanşahlar tərəfindən çəkilməmişdi. Bu kəmərlər öz başlanğıcını şəhərin cənub tərəfindəki yaylalardan alırdı. Kəmərlər təxminən indiki Bakı Soveti binasının olduğu yerdən şəhərə daxil olub başlıca olaraq Şirvanşahlar sarayını su ilə təmin edirdi. Yüksək keyfiyyətli suyu varmı. Məmmədquluxan kəməri isə öz mənbəyini cənub-qərb yaylalarından, təxminən indiki Şəhidlər Xiyabanı yerləşən Dağüstü parkın salındığı yerdən alırdı. Kəmərlər indiki Filarmoniyanın yerindən İçəri şəhərə daxil olub qalanın qərb və cənub hissəsini su ilə təmin edirdi.

Ən güclü kəmərlər Şah kəməri idi. Belə ki, Bayır şəhərdə əhali məskunlaşdıqca, suya olan ehtiyac da artdıqda Şah kəmərinə Bayır şəhərə indiki Azərnəşr binasının yanına xüsusi bir boru çəkildi və həmin bu yerdə su anbarı yaradıldı. Bu anbar bu yaxınlardək dururdu. Sonralar buradan da Malakan bağına su borusu çəkildi. Kəmərlərdə su azaldığı zaman kəhriz üsulu ilə yeni quyular qazılıb, suları həmin kəmərlərə qatılırdı. Bununla belə su yenə çatışmırdı. Bakıya Şollar suyu çəkiləndən sonra şəhər demək olar ki, su ilə təmin olundu.

Bakı Xanları barədə hekayətlər

Mirzə Məhəmməd xan

Bakı xanlarının tarixi təxminən XVIII əsrin ortalarından Mirzə Məhəmməd xanla başlanır.

1747-ci ildə Nadir şahın Xorasanda öz yaxın adamları tərəfindən öldürülməsi xəbəri Bakıya da çatdı. Bu zaman şəhəri Nadir şahın təyin etdiyi vassal - Qələmi idarə edirdi. Əhali ondan çox narazı idi. Vergilərin sayı ildən-ildə artırdı, camaat var-yoxdan çıxmışdı. Həmin illərdə Bakıda cəsur hərbiçisi kimi tanınmış və xeyli müddət Nadir şahın ordusunda xidmət edib qəhrəmanlıq göstərmiş Dərgahqulu bəyin gənc oğlu Mirzə Məhəmməd öz ağılı və fərsəti ilə böyük nüfuz qazanmışdı. At çapmaqda, qılınca oynatmaqda ad çıxarmışdı. Daş divarlar arasına sığınmış qədim şəhərdə onu tanımayan yox idi. Mirzə Məhəmməd Nadir şahın öldürüldüyünü eşidən kimi vaxtı fəvqə vermədi. Nadirin vassallı Qələmini qovub şəhərdən çıxartdı və hakimiyyəti ələ alıb özünü xan elan etdi. Bütün şəhər əhli də onu müdafiə edib arxasında durdu.

Tezliklə Azərbaycanın başqa şəhərlərində də xanlıqlar yaradıldı.

Mirzə Məhəmməd xan Bakıda doğulduğu üçün Xəzərin vurğunu idi. Yelkənli gəmilərdə çox üzmüşdü. Bakı körfəzində gəmilər inşa etmək sahəsində də təcrübəsi var idi. Xanlıqı idarə etməyə başlayan, ilk növbədə gəmiçiliyin inkişafına böyük diqqət yetirdi. Şəhərin iqtisadiyyatını yüksəltməkdə gəmiçiliyin

əhəmiyyətini dərk edən Mirzə Məhəmməd Bakı körfəzindəki kiçik tərsanədə gəmiləri inşa etmək işini yoluna qoyub Xəzəryanı ölkələrlə ticarətə başladı. O, şəhərin müdafiəsini də unutmurdu. Qala divarını təmir etdirmiş, şimal və cənub tərəfdən dərin xəndəklər qazdırıb su ilə doldurmuşdu. Şimal darvazasında isə xəndəyin üstündən asma körpü saldırmışdı. Gecə düşən kimi körpü qaldırılır və bürclərdə sərbazlar keşik çəkirdilər. Mirzə Məhəmməd xan Xəzərdə güclü donanma yaratmağa çalışır, xarici ölkələrə gedib Bakı üçün gəmilər sifariş etmək istəyirdi. Bunun üçün kifayət qədər vəsaiti də vardı. Bakı ətrafında neft quyularından və duz yataqlarından xəzinəyə çoxlu miqdarda pul daxil olurdu. Neftin çıxarılması işi ciddi nəzarət altında idi.

O illərdə Mirzə Məhəmməd xanın çəkdiyini bir adam vardısı, o da Quba xanı Fətəli xan idi. Quba xanlığı o dövrün xanlıqları içərisində ən güclüsü hesab edilirdi. Fətəli xan Dərbənd, Şamaxı, Salyan xanlıqlarını daim öz nüfuzu altında saxlayırdı. Şəki xanlığı da ondan asılı idi. Tabasaran hakimləri də onun itaətində idilər. Şamxal Tarkovski, Qaraqaytaq usmisi, Qazıqumux xanı da Rusiyadan çəkindikləri üçün ona sığınmışdılar.

Fətəli xan Azərbaycan xanlıqlarını birləşdirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Hətta belə bir fikrə düşmüşdü ki, Cənubi Azərbaycan xanlıqlarını da birləşdirə bilər. Bu məqsədlə Təbrizədək gedib çıxmışdı. Lakin II Yekaterinanın işə qarışması nəticəsində Fətəli xan məqsədinə çata bilmədi.

Mirzə Məhəmməd xan Fətəli xan tərəfindən gözlənilən təhlükəni aradan qaldırmaq məqsədilə onun bacısını oğlu Məlik Məhəmmədə nişanlamaq üçün elçi göndərdi. Əslində Fətəli xanın özü də bu izdivaca razı idi. Çünki Mirzə Məhəmməd xanın Bakının neft quyularından və duz yataqlarından böyük gəliri vardı. Beləliklə, Mirzə Məhəmmədin oğlu Fətəli xanın bacısı Xədicə Bikə ilə evlənib ailə qurur.

Bir gün Mirzə Məhəmməd Məlik Məhəmmədi yanına çağırır deyir:

- Məlik Məhəmməd, biz dənizin qırağında oturmuşuq, ancaq bircə dənə də yaxşı gəميمiz yoxdur. Balıqçı gəmiləri ilə iş aşmaz. Bizə elə gəmilər lazımdır ki, düşmənlə üstümüzə gələndə, onun qabağına çıxa bilək.

- Məqsədin nədir, ata?

- Mən Avropaya getməliyəm. Yaxşı gəmiləri ancaq Avropanın dənizçilik ölkələrində düzəldirlər.

- Bəs burada kim qalacaq?

- Necə yəni kim qalacaq? Bəs sən nəsən?

Məlik Məhəmməd atasının ona belə etibarından gizli bir qürur duydu.

- Oğul, mən səfərə arxayın çıxacam. İran tərəfdən hələlik heç bir qorxumuz yoxdur. Nadirin ölümündən sonra İran hələ uzun zaman özünə gələ bilməyəcək. Nigarançılığım təkcə Fətəli xandan idi ki, şükür olsun, o da bizimlə qohum oldu. Beləliklə, Mirzə Məhəmməd oğluna xeyli tapşırıq verib xaricə gəmi sifariş verməyə getdi.

Hələ Bakıda ikən Mirzə Məhəmməd admiral kimi ad çıxartmışdı. Çox zabıtəli və tələbkar xanı camaat “atmaral” çağırırdı. Bu söz bakiyların leksikonundan indiyədək silinməmişdir.

Həmin illərdə Bakıda olmuş əcnəbi səyyahlardan Lerx yazırdı ki, Bakı xanı admiral Mirzə Məhəmməd tez-tez Langertə gedir və orada onun üçün hazırlanan gəmilərin inşasına nəzarət edirdi.

2. Məlik Məhəmməd xan

1764-cü ildə Mirzə Məhəmməd xan ölür. Bundan sonra Məlik Məhəmməd xan Fətəli xanla daha da yaxınlaşır.

A.A.Bakıxanovun yazdığına görə, Məlik Məhəmməd çox adil və mərhəmətli bir adam olub. Ancaq əslində o, iradəcə çox zəif idi. Həqiqətdə xanlığı o deyil, arvadı Xədicə Bikə ilə Fətəli xan idarə edirdi.

Məlik Məhəmməd xan da Fətəli xan kimi Rusiyaya çox meyilli idi. Onlarla dostluq və məhrəbanlıq şəraitində yaşamağı üstün tuturdu. Lakin Quba xanlığı iqtisadi və hərbi cəhətdən qüvvələndikcə düşmənlərinin də sayı artırdı.

1774-cü ildə Dağıstanın feodal hakimləri birləşib Quba xanlığı üzərinə hücumu keçdikdə və Şirvan xanı Ağası bəy də firsətdən istifadə edib onlara qoşulduqda, Məlik Məhəmməd öz ləşkəri ilə Fətəli xanın köməyinə çatdı. Ağası bəy Fətəli xanın qüvvələri qarşısında davam gətirə bilməyib qaçıb gizləndi. Fətəli xan oradan birbaşa Dərbəndi qorumağa getdi. Xudat yaxınlığında öz rəqibləri ilə üz-üzə gələn Fətəli xanın əsgərləri əvvəlcə onlara üstün gəlib geri oturdu. Sonra Qaraqaytaq hakimi Əmir Həmzə Məmməd xan Qazıqumuxlu ilə birləşib təzədən böyük qüvvə ilə Dərbənd üzərinə hücumu keçir. Bu dəfə Fətəli xan daha davam gətirə bilməyib Salyana çəkilir. Dərbənd qalasının mühafizəsi Fətəli xanın arvadı Tutu Bikənin ixtiyarında qalır. O, kişi paltarları geyib qalanın mühafizəsinə başçılıq edir. Tutu Bikənin doğma qardaşı Əmir Həmzə Dərbənd qalasına dəfələrlə həmlə etsə də qalanı ala bilmir. Axırda qoşununu çəkib Bakı üzərinə hücumu keçir, Dərbəndin hayıfını Bakıdan çıxmaq istəyir.

Bakı qalası isə həmin illərdə alınmaz bir istehkama çevrilmişdi. Qala divarlarının qarşısına toplaşmış Əmir Həmzə qüvvələrinin bütün həmlələri boşa çıxır. Qalanın müdafiəsində Məlik Məhəmmədlə yanaşı, onun arvadı Xədicə Bikə də fədakarlıqla vuruşurdu. Həmlələrinin heç bir nəticə vermədiyini gören Əmir Həmzə geri çəkilməyə məcbur olur.

1779-cu ilin bahar günlərindən birində Fətəli xan Məlik Məhəmmədə qonaq gəlir. Bakı xanı onu Qala qapısının yaxınlığında, təzəcə tikdirdiyi Xan evində qəbul edir. Böyük bir sahəni əhatə edən Xan evi 101 otaqdan ibarət idi. Həyətin ortasında iri, fəvvarəli bir hovuz tikilmiş, ətrafında gül-çiçəklər əkilmişdi. Məlik Məhəmməd də hörmətli qonağını məhz bu həyətdə qəbul etdi. Yərə əlvan xalılar sərilmiş, yumşaq mütəkkələr düzülüşdü. Ağacların budaqlarında ötüşən quşların

səsi bir-birinə qarışmışdı. Süfrələrə hər cür nemət düzülmüşdü. Söhbət adi məişət məsələlərindən getsə də Məlik Məhəmməd Fətəli xanın sözlü adama oxşadığını hiss edirdi. Süfrə yığışdırılardan sonra yeznə ilə qayın tək qaldılar. Yalnız bu zaman Fətəli xan gəlişinin əsl məqsədini açıb dedi:

- Bir ildir ki, Qarabağ xanı İbrahim xanla küsülüyəm. Halbuki bu küsülülüyün heç bir mənası yoxdur. Fikirləşirəm ki, bunu belə qoymaq olmaz. Qarabağ xanlığı böyük xanlıqdır. Bilmək olmaz, dövrən elə dəyişər ki, ona işimiz düşə bilər.

- İndi fikrin nədir? - deyərək Məlik Məhəmməd soruşdu.

- Fikrim barışmaqdır. Gözləyirdim ki, onun özü elçi göndərər, barışar. Nə olar, o göndərmir, biz göndəririk.

Məlik Məhəmməd fikirləşdi ki, Fətəli xanın oğlu Əhməd xan artıq yetkin bir cavandır, yəqin onu göndərmək fikrindədir. Odur ki soruşdu:

- Əhməd xanı göndərmək istəyirsən?

- Yox, o hələ uşaqdır, oraya etibarlı, hörmətli bir adam getməlidir.

- Kimi nəzərdə tutmusan?

- İstəyirəm ki, sən gedəsən.

- Mən? - Məlik Məhəmməd təəccübləndi.

- Bəli, ancaq sən. Başqasına etibarım yoxdur. Səriştəsiz adam göndərsəm, qorxuram ağzından artıq söz qaçıra, işi daha da xarablaya...

Məlik Məhəmməd başa düşürdü ki, Fətəli xan oğlunu göndərməyə çəkinir. Bilir ki, İbrahim xan tündməcəz adamdır. Ondan hər şey gözləmək olar. Ancaq bununla belə təklifdən boyun qaçıra bilmədi. Arvadı Xədicə Bikə də ərinin belə xatalı işə göndərilməsindən narazı oldu, amma qardaşının sözlünün qabağında heç nə deyərək bilmədi.

Ertəsi gün Məlik Məhəmməd yaraqlanıb yaxın adamlarından iki nəfərlik Şuşaya yola düşdü. Aradan iyirmi gün keçəndən sonra Məlik Məhəmmədi müşayiət etmiş atlılar qayıdıb xəbər verdilər ki, İbrahim xan Məlik Məhəmmədi həbsə almışdır. Xədicə Bikə tez qardaşına xəbər göndərdi. Fətəli xan cavab məktubunda ona təsəlli verib yazdı ki, qorxulu bir şey yoxdur, Məlik Məhəmməd tezliklə sağ-salamat qayıdacaqdır.

Ancaq aylar keçir, Məlik Məhəmməddən isə heç bir xəbər gəlmirdi.

İbrahim xan Məlik Məhəmmədi iki il həbsdə saxladı. Bu müddətdə Fətəli xan İbrahim xana qarşı çox tədbirlər fikirləşsə də, heç birini həyata keçirə bilmirdi. Məlik Məhəmmədin üstündə İbrahim xanla müharibə etmək istəmirdi.

Lakin İbrahim xanın amansızlığı onun səbrini nəhayət ki tükəndirdi. O, müttəfiqləri ilə birlikdə 8 minlik qoşunla Şuşa üzərinə yürüşə başladı. İbrahim xan Fətəli xanın güclü ordu ilə gəldiyini görüb qan tökmədən Məlik Məhəmmədi azad etməyə məcbur oldu.

İki il həbsdə oturmaqdan Məlik Məhəmmədin saçları tamam ağarmışdı.

Bədənə çox zəifləmiş Məlik Məhəmməd 1784-cü ildə kiçik yaşlarında olan oğlu Mirzə Məhəmmədin xeyrinə xanlıqdan əl çəkdi.

A.A.Bakıxanovun yazdığına görə, Məlik Məhəmməd 1784-cü ildə Nəcəf şəhərinə ziyarətə gedir və həmin il Bağdad yaxınlığında ölür.

Məlik Məhəmməd xanın Xədicə Bikədən 3 oğlu olmuşdu: Mirzə Məhəmməd, Əliqulu və Məhəmmədqulu.

3. Mirzə Məhəmməd xan Sani

Mirzə Məhəmməd xan tarixdə Mirzə Məhəmməd xan Sani (yəni ikinci) kimi tanınmışdır. Xanlığa keçəndə on bir yaşı vardı. Xanlığı idarə etmək işində Fətəli xan ona qəyyum təyin edilmişdi. Mirzə Məhəmməd xan Sani üç dəfə evlənmişdi: birinci dəfə 1791-ci ildə gürcü qızı Sofiya xanımla, ikinci dəfə 1800-cü ildə Fətəli xanın qızı Xan Bikə xanımla, üçüncü dəfə isə 1807-ci ildə Xeyir Nisə xanımla. Mirzə Məhəmməd xan Saninin altı oğlu olmuşdur. İki oğlu, yəni Abbasqulu ağa ilə Cəfərqulu ağa Sofiyadan, qalanları isə Xeyir Nisə xanımdan idi. Fətəli xanın qızı Xan Bikənin övladı olmurdu.

1789-cu ildə Fətəli xan gözlənilmədən xəstələndi. Səhhətinin gün-gündən pisləşdiyini hiss edib Bakıya - bacısı Xədicə Bikənin yanına gəldi. Xədicə Bikə onun rəng-ruhunu görüb qorxuya düşdü.

- Fətəli, sənə nə olub?

- Heç soruşma, Xədicə. Sənin yanına ölməyə gəlmişəm.

- Bu nə sözdür deyirsən?

- Həqiqi sözümdür, Xədicə Bikə. Mən hər şeyi qabaqcadan hiss etməyə alışmışam. İndi də başa düşürəm ki, ölüm addımbaaddım ardımca gəzir.

Həmin ilin mart ayında Fətəli xan ölür. Bacısı və kürəkəni onu el qaydasınca Bibiheybət qəbiristanlığında dəfn edirlər. Oğlanları Əhməd xanla Şıxəli xan da dəfndə iştirak edirlər. Onun qəbri bu yaxınlardək dururdu. Bibiheybət söküləndən sonra onun qəbrinin başdaşı Tarix Muzeyinə gətirilib və indiyədək orada saxlanılır.

Fətəli xan öləndən sonra Bakı xanlığı içərisində ixtilaf başlanır. Bu işdə atasının ölümündən sonra onun yerinə keçmiş Əhməd xanın böyük rolu olur. Bakı xanlığının neft quyularından və duz yataqlarından alınan böyük gəlirdə gözü olan Əhməd xan Mirzə Məhəmməd xanın qardaşı Məhəmmədqulu ilə gizli danışıqlar aparıb Mirzə Məhəmmədi yıxmaq üçün tədbir tökürlər, Məhəmmədqulu bu tədbirin yerinə yetiriləcəyi təqdirdə Əhməd xana böyük ənam verəcəyini vəd edir. Əhməd xan öz qoşununun bir hissəsini Salyana göndərmək adı ilə Bakı qalasının yaxınlığında pusquda saxlayıb gözləyir. Gecə hamı yuxuda ikən Məhəmmədqulu bəyin şəhərdəki adamları qala mühafizəçilərinə hücum edib darvazanı açır və qoşun içəri dolur. Qəflətən yaxalanmış şəhər mühafizəsinin əsgərləri ilə Əhməd xanın qoşunu arasında əlbəyaxa döyüş başlanır. Lakin Məhəmmədqulunun

adamları şəhərdəki əsas istehkamları əvvəlcədən tutduqları üçün vuruşda qalib çıxırlar. Beləliklə, Məhəmmədqulu özünü xan elan edir və Mirzə Məhəmməd ailəsi ilə birlikdə Qubaya sürgün olunur. Qubada Fətəli xanın kiçik oğlu Şıxəli xan Mirzə Məhəmmədi himayəsi altına alır və onun üçün hətta torpaq sahəsi də ayırır.

Lakin Məhəmmədqulu xan Əhməd xana verdiyi vədi yerinə yetirmirdi, o biri tərəfdən də Əhməd xan öz yeznəsinə qarşı tutduğu işdən peşman olmuşdu. Bu dəfə Mirzə Məhəmmədə qoşun verib onu Məhəmmədqulu xanın üstünə göndərir. Qoşun Qala divarlarına yaxınlaşdıqda Məhəmmədqulu xan şəhər əhlinin ona xəyanət edə biləcəyini düşünüb xəzinənin qapılarını açır və camaata qiymətli hədiyyələr paylayır. Onun belə səxavətindən razı qalan bəkililər şəhəri qorumaqda ona yaxından kömək edirlər. Mirzə Məhəmməd xan Qubaya qayıtmağa məcbur olur.

1791-ci ildə Əhməd xan ölür. Onun yerinə kiçik qardaşı Şıxəli xan keçir. Onun birinci təşəbbüsü Bakı xanlığını həqiqi varisi Mirzə Məhəmməd xana qaytarmağa çalışması olur. Bu məqsədlə Bakı üzərinə qoşun yeridir. Lakin arada vəziyyət çətinləşib dəyişir. Məhəmmədqulu xanla Mirzə Məhəmməd xan Sani Bakı xanlığını iki hissəyə bölmək barədə razılığa gəlirlər. Xanlığın gəliri iki hissəyə bölünərsə də əsas hakimiyyət Məhəmmədqulu xanın əlində qalır.

1792-ci ildə Məhəmmədqulu xan ölür. Ancaq Mirzə Məhəmməd xan bu dəfə də xanlığı ələ keçirə bilmir. Çünki Məhəmmədqulu xan ölənin kimi onun qardaşı oğlu Hüseynqulu bəy fürsətdən istifadə edib özünü xan elan edir. Bu zaman Mirzə Məhəmməd xan Quba qoşunlarının köməyi ilə Bakıya yaxınlaşır və şəhəri mühasirəyə alır. Vəziyyəti belə gördükdə Hüseynqulu xan onunla müqavilə bağlamağa məcbur olur. Hüseynqulu xan şəhərdə qalır və hakimiyyəti də əlində saxlayır, Mirzə Məhəmməd xan isə Balaxanıdakı qalada yaşayır. Lakin Bakı qalasından kənarında yaşasa da xanlığın əsas gəlir mənbələri onun əlində idi. 1792-ci ildən başlayaraq o, Balaxanıda, Maştağada və Əmirhacıyan kəndlərində yaşamışdır. Oğlu A.A.Bakıxanov da Əmirhacıyanda anadan olmuşdur.

Sonralar Hüseynqulu xan Bakı xanlığının şəriqli olmasına dözə bilmir. Onu daha çox narahat edən neft quyuları və duz yataqlarından yığılan gəlirlərin Mirzə Məhəmməd xanın əlində cəmlənməsi idi. Nəhayət Mirzə Məhəmməd bu hüquqdan məhrum etmək məqsədilə fürsət tapıb gecə ikən bir dəstə atlı ilə Mirzə Məhəmmədin Balaxanıdakı iqamətgahına basqın edir. Mirzə Məhəmməd xanı ailəsi ilə birlikdə həbs edib Qubaya sürgün edir. Beləliklə, Mirzə Məhəmməd bütün xanlıq hüquqlarından məhrum edilir. Doğrudur, 1794-cü ildə Şıxəli xan Bakı xanlığını Mirzə Məhəmməd xana qaytarmaq barədə yenə təşəbbüsdə olur, ancaq bu dəfə də heç bir nəticə əldə edə bilmir.

Hüseynqulu xan isə Bakıda tam müstəqil xan kimi hökmranlıq edir.

4. Hüseynqulu xan

Abbasqulu ağa Bakıxanov xanlığı atasının əlindən zorla almış Hüseynqulu xanı cəsur, qorxmaz bir xan kimi xarakterizə etmişdir.

1792-ci ildən başlayaraq, Hüseynqulu xan Rusiyanın himayəsinə daxil olmaq barədə danışıqlar aparır. Qafqazdakı rus hərbi qüvvələrinin iqamətgahına - Georgiyevskə elçi göndərir. II Yekaterinanın həmin ilin 19 aprel tarixli fərmanı ilə Bakı xanlığı Rusiyanın himayəsinə qəbul edilir. Anaq qeyd edilməlidir ki, Hüseynqulu xan Rusiyaya münasibətində heç vaxt sabit mövqedə durmamışdır. Vəziyyətlə əlaqədar o, gah rus imperatorluğuna və gah da İran şahlığına meyl edirdi. O, Bakı xanlığı ərazisində Xəzərin sahillərini tam nəzarət altında saxlayır, güclü fırtınaların vurub sahilə çıxartdığı rus və hind tacirlərinin gəmilərini zəbt edir, onları geri qaytarmır və gəmilərdəki mallara ziyələnirdi.

1795-ci ildə Bakı xanlığının Rusiya tabeliyinə keçməsi barədə təzə fərman alınır. Fərmanda deyilirdi ki, xanlıq titulu və vəzəlik bundan sonra əlahəzrət imperator tərəfindən təsdiq edilməlidir. Daha sonra göstərilirdi ki, Qafqaz xəttinin baş komandanı ilə razılaşdırılmadan xanlıq Rusiya tabeliyində olmayan qonşu hakimlərlə əlaqəyə girə bilməz. Sahilə vurulub çıxarılmış gəmilər isə yükləri ilə birlikdə sahiblərinə vaxtında qaytarılmalıdır.

1794-cü ildə Ağa Məhəmməd xan Qacar Cənubi Azərbaycan xanlıqlarını özünə tabe etdikdən sonra, Şimali Azərbaycana basqın etməyə hazırlaşır. Qarabağ xanı İbrahim xana məktub yazıb tələb edir ki, mənə tabe olmalı və oğlunu girov kimi yanıma göndərməlisən. İbrahim xan onun tələbini rədd edir. Qəzəblənmiş Ağa Məhəmməd xan Qacar İbrahim xanın üstünə əvvəlcə 80 minlik bir qoşun göndərir. İbrahim xan isə gürcülərlə ittifaq bağlayır. Əsgəran qalası yanında İran qoşununu pərən-pərən salır. Məğlubiyyətin əvəzini çıxmaq üçün Qacar bu dəfə 85 minlik bir qoşunla Qarabağ üzərinə hücuma keçir. İbrahim xanın döyüşçüləri iranlıların qarşısını mərdliklə alır. Qacar Şuşa qalasını 33 gün mühasirədə saxlayır. Lakin qalaya daxil olmaq üçün göstərdiyi bütün səylər boşa çıxır. Axırda qoşunu çəkib Tiflis üzərinə yeriyyir. Gürcülərin müqavimətinə baxmayaraq, şəhərin çox hissəsinə od vurub yandırır, adamları qılıncdan keçirir.

1796-cı ildə Tehran şəhərində o özünü şah elan edir. Bir ildən sonra isə təzədən böyük qüvvə ilə Şuşa üzərinə hücuma keçir. Yolüstü Şirvan xanlığını işğal edir. Nəhayət, Şuşa şəhərini böyük qüvvə və hərbi texnika hesabına işğal edir. Bu hərbi səfərdə ona qoşulmayan və ona itaət etməyən Bakı xanını Şuşaya çağırırdı. Hüseynqulu xanın ruslarla əlaqə saxlaması onu çoxdan narahat edirdi. Bu barədə A.Bakıxanov belə yazırdı: “Hüseynqulu xan Ağaməhəmməd şahın hüzuruna gələrək, öz itaətkarlığını bildirmişdi. Lakin o, ruslara meyl etdiyi üçün yaxşı qarşılanmamışdı. Əgər 12 may səhəri gün doğandan sonra şah öz saray xidmətçilərindən iki nəfər tərəfindən öldürülməsəydi, məlum deyildi ki, Hüseynqulu xanın taleyi necə olacaqdı”.

Ağa Məhəmməd şahın ölüm xəbərini eşitdikdə Mirzə Məhəmməd xan tez Qubadan Bakıya gəlir. Lakin özünü Bakıya ondan qabaq çatdırmış Hüseynqulu xan qalada möhkəmlənib, şəhəri qorumağa başlayır. Mirzə Məhəmməd xanın cəhdi bu dəfə də nəticəsiz qalır.

General Pavel Sisianovun Qafqaza baş komandan təyin edilməsi ilə Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın işğal edilməsi daha geniş vüsət alır. O, Qarabağ, Şəki, Gəncə və Şirvan xanlıqlarını işğal etdikdən sonra Bakıya səfər edir.

1806-cı ilin soyuq fevral ayı idi. Sisianovun qoşunları Bakıya çatıb, şəhərin qala qapısı yaxınlığında - Naxır bulağında düşərgə salır. Sonra Sisianov öz yavəri polkovnik Eristov vasitəsilə Hüseynqulu xana 8 maddədən ibarət ultimatum göndərir, hamı dayanıb, Eristovun cavab gətirəcəyini gözləyirdi. Nəhayət, Eristov Hüseynqulu xanın nümayəndəsi ilə birlikdə şəhər darvazasından çıxır. Hüseynqulu xanın elçisi əlində tutduğu duz-çörəklə və şəhərin açarları ilə Sisianova yaxınlaşır. Sisianov açarları geri qaytarıb, lovğalıqla deyir:

- Mən istəyirəm ki, açarları mənə Hüseynqulu xanın özü təqdim etsin.

Elçi geri qayıdır. Lakin bu dəfə Sisianov Hüseynqulu xanı çox gözləməli olur. Nəhayət, Hüseynqulu xan öz məiyyəti: İbrahim bəy, Qasım bəy, Kərim bəy və başqaları ilə birlikdə qaladan çıxıb yaxınlaşır, açarları rus generalına təqdim edərkən qəflətən güllə açılır və Sisianov yığılır. Onun öldürülməsi ilə qala bürclərindən yaylım atəşinin açılması bir olur. Eristov öldürülür, təkcə silahlı kazak aradan çıxıb, özlərini qoşuna çatdırır. Hüseynqulu xanın adamları Sisianovun başını kəsir və İrana, Fətəli Şaha hədiyyə göndərilir. Başsız cəsədi isə qala qapısının ağzında basdırırlar. O, ayaq tapdağı olur.

Bakı həmişəlik Rusiyaya ilhaq edildikdən sonra Sisianovun sümükləri çıxarılıb, qala qapısının yanında yenicə tikilmiş Nikolay kilsəsində dəfn edilir. Sonralar Qafqazın yeni baş komandanı Markiz Pauliçinin əmri ilə Sisianovun sümükləri Tiflisə aparılıb, Sion kilsəsində dəfn edilir.

1806-cı ilin iyununda general Bulqakovun komandanlığı altında rus qoşunları Quba xanlığını işğal etdikdən sonra Bakı istiqamətində irəliləyirlər. Havalər bərk isti keçdiyindən qoşun yolboyu tez-tez düşərgə salırdı. Axırncı düşərgə Beşbarmaq dağının ətəyində idi. Buradan Bulqakov Hüseynqulu xana məktub göndərib, təslim olmağı tələb edir. Hüseynqulu xan qorxuya düşür. Düşünür ki, Sisianovu öldürdüyü üçün ondan dəhşətli intiqam alınacaqdır. Ona görə qoşun hələ şəhərə yaxınlaşmadan böyük bir köçlə - səkkiz arvadı, beş oğlu və 17 qızı ilə İrana yollanır. Həmin il sentyabr ayının 3-də Bakı Rusiyanın tərkibinə daxil edilir.

Bakının birinci gerbi nə vaxt yaranıb

Birinci Pyotrun hakimiyyəti dövründə Rusiyanın ayrı-ayrı regionlarında məskən salmış hərbi hissələri ərzaqla təchiz etməyi asanlaşdırmaq məqsədilə ordu

hissələrinin düşdüyü şəhərlər üçün xüsusi gerblər yaradılmışdı. Məhz həmin illərdə də Bakı şəhərinin ilk gerbi yaradılmışdı. Bu gerb dörd hissədən ibarət bir lövhə idi.

Gerbin yuxarıdakı sol hissəsində bir pələng rəsmi təsvir edilmişdi. Bu vaxtıyla Binə kəndi düzənliyindən (bu düzənliyə Təmənisi düzü deyilir) başlayaraq, bir tərəfdən Maşağayadək, cənub tərəfdən isə Zirəyədək uzanan tuğay meşələrində vəhşi heyvanların mövcudluğuna işarə idi. Yuxarı sağ tərəfdəki hissədə isə rəsm edilmiş torpaqdan çıxan üç qaz şırnağı bu torpaqların odlu, yanar olduqlarını göstərirdi. Aşağıda sağ tərəfdəki hissədə lövbər təsvir olunmuşdu. Bu, Bakı əhlinin dənizçiliklə məşğul olduğuna işarə idi. Aşağıdakı sol hissədə isə yüklü dəvə təsviri vardı. Dəvənin yükü üstündə çiçəklənmiş bir zəfəran soğanı rəsmi vardı. Bu da dəvənin Bakıda yeganə nəqliyyat vasitəsi olduğunu və Bakıdan daşınan yükün əsasən zəfəran olduğunu bildirirdi. Dəvə üstündə zəfəranın çiçək açması isə göstərirdi ki, zəfəran soğanı vaxtı çatanda torpaqsız və susuz da çiçəkləyə bilər.

Bakının ikinci gerbi isə 80-ci illərdən sonra Bakıda Dumanın fəaliyyəti zamanı yaradılmışdı. Bu, lövhə üzərində rəsm edilmiş üç alovdan ibarət idi. Üçüncü gerb isə bizim günlərdə yaradılmışdır ki, bu da lövhə üzərində beş dəniz ləpəsi üstündə üç alovdan ibarətdir.

Xanım karvansarası

Məlumdur ki, Abbasqulu ağa Bakıxanovun oğlu olmamışdır. Onun iki qızı olub. Bu qızlardan biri, yəni Nisə Bəyim Cəfərqulu ağanın oğlu Həsən ağaya, o biri qızı Tuğra xanım isə Cəfərqulu xanın kiçik oğlu Əhməd ağaya ərə getmişdilər. Cəfərqulu ağa da Abbasqulunun doğma qardaşı idi. Tuğra xanım deyildiyinə görə şair olub.

Tuğra xanım əri ilə köhnə Bakının Əli Bayramov, indiki Təbriz Xəlilov küçəsində yaşayıblar. İndi beşmərtəbə adlanan binanın yerində o zaman böyük bir karvansara vardı. Həmin karvansara Tuğra xanımındı. Onun adı ilə də həmin karvansara Xanım karvansarası adlandırılırdı

“İçəri şəhər” və “Bayır şəhər” sözləri nə vaxt yaranıb

Hamıya məlumdur ki, əsl qədim Bakı - İçəri şəhərdir. Ta qədimdən daş hasarlara alınmış bu şəhər ərazi etibarilə əvvəl necə olubsa, elə də qalıb (21,5 hektar). Əhalisi çox olmasa da ildən-ilə artırdı. Bəs bu camaat harada yerləşirdi? Məsələ orasında idi ki, təzə binalar heç zaman boş sahədə deyil, köhnə binaların üstündə tikilirdi. Axır zamanlarda aparılan qazıntılar bunu bir daha sübut edir.

Təzə binalar tikildikcə küçələr getdikcə daralır, həyətlər o qədər kiçilirdi ki, adi bir zibil qutusu qoymaq üçün yer tapılmırdı. Hər bir qarış torpaq qızıl qiyməti ilə ölçülürdü. Çoxu həyətlərini küçələrin hesabına heç olmasa bir arşın genişləndirməyi qənimət sayırdı. Bunun nəticəsində qədim şəhərdə elə küçələr vardı ki, oradan iki adam yanaşı keçə bilmirdi.

1859-cu ildə məşhur Şamaxı zəlzələsindən sonra quberniya mərkəzinin Bakıya köçməsi və Bakı quberniyasının yaradılması ilə vəziyyət daha da ağırlaşdı.

Onsuz da çox darısqal şəraitdə yaşayan Bakıda quberniya idarələri və məmurları üçün yer tapmaq şəhər hakimlərini çıxılmaz vəziyyətə salmışdı. O illərdə şəhərdə mənzil məsələsi heç zaman belə böhrana tutulmamışdı. Şəhərdə ikimərtəbəli, üçmərtəbəli və bəzən dördmərtəbəli binaların tikilməsi ilə də məsələ həll olunmurdu. Belə şəraitdə qalı divarlarından xaricə, yəni forşadtta Çıxmaq fikri meydana gəldi. Əhalidən heç kəs qala divarlarından xaricə çıxmaq istəmirdi. Basqınlardan çəkinirdilər. Xüsusilə varlı təbəqə darısqal küçələrdə, keçilməz döngələrdə yaşamağı forşadtta yaşamaqdan üstün tuturdular. Belə halda əhalinin zorla qala divarlarının xaricinə köçürülməsi başlandı. Lakin camaat istəsə də, istəməsə də zaman öz işini görürdü. Ölkədə neft sənayesinin sürətli inkişafı, iri ticarət mərkəzlərinin yaranması, bankların meydana çıxması forşadtta böyük inşaat işlərinin başlanmasına səbəb oldu. İri, əzəmətli binalar ucalır, hündür yaşayış binaları tikilirdi. Tikilən hər binanın ətrafında yaşıllıqlar da salınırdı: bir sözlə, qala divarlarından xaricdə əsl müasir tipli kapitalist şəhəri yaranırdı. İçəri şəhər və Bayır şəhər məfhumlarının da yaranması məhz bu dövrə təsadüf edir. Qala divarları içərisində qalmış şəhər İçəri şəhər, qala divarlarından kənarda yaradılmış yeni şəhər Bayır şəhər adlanmağa başladı.

Bakıda Azərbaycan dilində ilk qəzet

Bakıda Azərbaycan dilində çap edilmiş ilk qəzet “Əkinçi”dir. İlk sayı 1875-ci ildə çap edilmiş və 1877-ci ilədək davam etmişdir. Qəzetin banisi və redaktoru Həsən bəy Zərdabi idi. Böyük maneə və çətinliklərə baxmayaraq o, Türkiyədən şrift gətirib qəzeti çap etməyə başlayır. Bu işdə ziyalılar da ondan öz köməklərini əsirgəməmişdilər. Xüsusilə general-mayor Abdulla ağa (A.A.Bakıxanovun qardaşıdır) Həsən bəyi bu işə daha da həvəsləndirmiş və qəzetin çapına maddi və mənəvi kömək etmişdir. O, 1875-ci ilin 19 iyunda Qubadan Həsən bəyə yazırdı: “Sizə başladığınız bu işdə müvəffəqiyyət diləyirəm. Doğrudur, ilk əvvəllər bəzi uğursuzluqlar olacaqdır. Bundan ötrü ruhdan düşməməli, həmişə olduğu kimi bu keyirli işi davam etdirməlisiniz”.

Abdulla ağa “Əkinçi” qəzetinin çapına icazə alınmasında yerli hakimiyyət orqanları vasitəsilə əlindən gələni etmişdi.

O dövrdə Azərbaycan mürəttibləri yox idi. Buna görə Həsən bəy erməni Minasovu işə qəbul edir. 1877-ci ildə Minasov Həsən bəyə zərbə vurur. Bu barədə Həsən bəy belə yazırdı: “Bir gün Nəcəf bəy Vəzirovun məqaləsini ki, Moskvadan göndərmişdi, vermişdim düzülməyə. Məqalədə bir dərviş bazarda, dükanların qabağında qəsidələr oxuyub onları elm, təhsil etməyə çağırırdı. Qəzet çap olunub yayıldıqdan sonra qubernatorun əmrinə görə qəzeti bağlayıb, məni istədilər. Getdim gördüm ki, mənim Minasovum ordadır. Qubernator buyurdu ki, Minasov deyir ki, dərvişin sözlərinin qeyri mənası var. Ona görə qəzeti bağlayıb sənə hökm edirəm ki, bir qeyri nömrə çap edəsən. Cavab verdim ki, qeyri nömrə çıxarda bilmərəm. Mən gedəndən sonra qubernator özü bir nömrə çıxarıb payladı. Mən təvəqqe elədim ki, dəxi mənim adımdan qəzet çıxarmasınlar”.

Minasovun satqınlığından sonra Həsən bəy təqib olunmağa başlayır. Hətta dərs dediyi gimnaziyanın direktoru Həsən bəyə deyir ki, sərdarın əmrinə görə o, Yekaterindara müəllim getməlidir. Həsən bəy bundan imtina edir. Ərizə verib işdən çıxır. Qəzet də bağlanır. Həsən bəy işsiz qalır. Həmin günlərdə “Bakinskaya izvestiya” qəzetinin 1878-ci il 29 noyabr tarixli 85-ci sayında belə bir elan dərc edilmişdi: “Bakı real məktəbinin müəllimi Həsən bəy Məlikov 20 yanvarda istefaya çıxaraq işlər müdiri, kontorçu, müəllim və sair bunun kimi vəzifələrdə işləmək üçün yer axtarır”.

Erməni Minasovun vurduğu zərbə belə nəticələni.

Həsən bəy şəhərdə özünə layiq iş tapmadığından Zərdaba qayıdır. Yalnız 1878-ci ildə Dumaya seçkilər ərəfəsində Bakıya dönr.

Bakı Dəmir yol vağzal

Bakı Dəmir yol vağzal 1884-cü il yanvarın 10-da açılıb. Onun tutduğu sahə üzüm bağı imiş. O zaman üzüm bağları bu yerdən başlayıb, Şmidt zavodunun yanındakı yoxuşadək uzanırmış. Yoxuşun ən yuxarı hissəsi isə Salxımüstü adlanırmış. Mavritan üslubunda tikilmiş vağzalın layihəsini professor Bruni vermişdi.

Qanlı təpə hardadır və o nə üçün belə adlanır

Məlum olduğu kimi, Səfəvilər dövründə Azərbaycanın əyalət və mahalları şah tərəfindən təyin edilmiş bəylərbəyilər tərəfindən idarə olunurdu. Şəhər sultanları da onlara tabe idilər. Həmin illərdə Bakı xanlarının ulu babası Dərgahqulu bəy Bakı şəhər sultanını öldürərək bütün hakimiyyəti öz əlinə keçirmiş, özünü hətta xan elan etmişdi. Abbasqulu ağa Bakıxanovun yazdığına görə, Dərgahqulu bəyin hökumət iqamətgahı Maştağada yerləşirdi. Sonralar

Dərgahqulu bəyin hökmranlıq dairəsi o qədər genişlənir ki, İran şahı onun hakimiyyətini təsdiq etməli olur. Həmin illərdə dağıstanlı Hacı Davud bəylə Surxay bəy Bakını ələ keçirməyə can atırdılar. Onların bu qəsbkarlıq niyyətləri birinci növbədə sünnilik etiqadı ilə bağlı idi. Bakıda yaşayanların əksəriyyəti şiə olduqlarından Dağıstan knyazlarının gözlərində qatı düşmən idilər. A.A.Bakıxanov yazırdı ki, Davud bəylə Surxay bəy Bakını tutmaq istəyirdilər. Lakin Dərgahqulu bəy Dağıstan qoşunlarının qala divarlarına yaxınlaşmağa çalışdıqlarını eşidib düşməni yaxına buraxmadı. Qalanın bir ağaclığında pusquda durub dağıstanlıları hazırkı Bakıxanov küçəsinə qalxarkən Səməd Vurğun küçəsinin sağ tərəfində qalan tərənin üstündə qarşılıdı. Qanlı döyüşlər getdi. Dərgahqulu bəyin qoşunları dağıstanlıları qılıncdan keçirdilər. Qoşunun ancaq kiçik bir hissəsi qaçıb canını qurtara bildi. O vaxtdan bu tərəp Qanlı Tərəp adlanır.

Sisianova abidə şəhərdə harada qoyulmuşdu

1922-23-cü illərdə indiki Azərneşr binasının yerində keçmişdən qalmış bir sütun (obelisk) ucalırdı. O, Bakını işğal etmək istərkən Bakı xanı Hüseynqulu xanın adamları tərəfindən öldürülmüş knyaz Sisianovun xatirəsinə ucaldılmışdı. Onun bu yerdə qoyulması təsadüfi deyildi. Çünki knyaz məhz bu yerdə öldürülmüşdü. Üçbucaq şəklində olan bu obelisk o zaman Bakının varlı ermənilərindən olan Tomas Ayvazovun pulu ilə hazırlanmışdı. Obeliskin üstündə lüləsi aşağı dikilmiş tüfəng və ucu aşağı tərəf tuşlanmış xəncər həkk olunmuşdu. Abidənin üstündə bir tərəfdə “Obelisk 1846-cı ildə knyaz Mixail Semyonoviç Voronsovun canişinliyi dövründə açılmışdır”, o biri tərəfində isə “Vətəndaş Tomas Ayvazovun səyi və ianəsi ilə” sözləri yazılmışdı.

1923-cü ildə Bakıda “İsmailiyyə”nin böyründə Sabirə heykəl qoyularkən bu obelisk dağıdılmış və daşlarından istifadə edilmişdi.

Təzəpir məscidi

Bakının ən əzəmətli məscidlərindən biri Təzəpirdir. Bu məscidi məşhur Aşurbəyovlar nəslindən olan Nabat xanım tikdirmişdi. Nabat xanım neft mədənləri sahibi və ticarətlə məşğul olan Rzayevin arvadı idi. Əri öləndən sonra Nabat xanım onun təsərrüfatını bir kişi kimi məharətlə idarə edirdi. Təzəpir şəhərin yuxarı hissəsində, görkəmli dərviş Əbu Səidin qəbri olan yerdə tikilmişdi. Nabat xanım məscidin əzəmətli olması üçün dövrün tanınmış memarlarından olan Zivərbəyi İstanbul və Qahirə şəhərlərinə göndərmişdi ki, oradakı məscidlərin arxitekturası ilə tanış olsun. Zivər bəy qayıdandan sonra tərtib etdiyi layihə əsasında 1905-ci ildə binanın inşasına başlayır. Məscid günbəzinin layihəsini görkəmli polşalı memar Skibinski vermişdi.

Məscidin əzəmətli alınması üçün Nabat xanım və onun oğlu Hacı Abbasqulu ağa Rzayev əllərindən gələni etmiş, vəsaitə qənaət etməmişdilər. O dövrdə məşhur olan ustad bənnaları: Məmməd Hənifə, Hacı Xeyrulla, Hacı Abbas və başqalarını dəvət etmişdilər. Məscidin daxili tərtibatı məşhur ustalar Kərbəlayı Sadiq ilə Kərbəlayı Məcidindir. Məscidin tikilişi zamanı H.Z.Tağıyev və Nabat xanımın yaxın qohumu Əjdər bəy Aşurbəyov tək qadın olduğu üçün ona öz köməklərini təklif edirlər. Nabat xanım hər ikisinə minnətdarlıq edərək məscidi yalnız öz qüvvəsi ilə başa çatdıracağını bildirir. 1911-ci ildə məscid tikilib başa çatdırılır.

Nabat xanım və oğlu Abbasqulu ağa öləndə hər ikisi məscidin həyatında dəfn edilmişlər. Bu məsciddən başqa Nabat xanım şəhərin bir neçə yerində yaşayış binaları da tikdirmişdi.

Tatlar Bakı kəndlərində

Bəzi məxəzlərdə Bakı kəndlərinin bütövlükdə tat kəndləri olduğu qeyd edilir. Əlbəttə, bu səhv fikirdir. “Bakı kəndlərinin çoxunda tatlar yaşayır” deyilsəydi, daha doğru olardı. Tatlar heç zaman yerli əhali olmamışlar. Onlar gəlmə idilər. Kimdi tatlar? Onlar İrandilli tayfa idilər. Dördüncü əsrdə Sasani hökmdarları tərəfindən Azərbaycana göndərmişdilər ki, İranın şimal sərhədlərini köçəri türk tayfalarından qorusunlar. Onlar da Azərbaycana gələndən sonra şəhərlərdə qalmayıb kəndlərdə yerləşmişdilər. Köçəri həyatları ilə fəxr edən azəri türkləri himayəyə aldıkları bu tayfayı tat adlandırdılar. Tatlar pozuq fars dilində danışdılar. Onlar çalışırdılar ki, düşükləri yerin əhalisini öz təsirləri altına alsınlar. Bəzi kəndlərdə buna müvəffəq də olmuşdular. Lakin yerli azəri türkləri əksər hallarda üstün gələrək onların özlərini türkləşdirirdilər. Lakin o yerə ki, tatlar böyük kollektiv şəklində düşmüşdülər, öz dil və ənənələrini hifz edib saxlaya bilməmişdilər. Məsələn, Suraxana, Balaxana, qismən Maştağa, Qala kəndləri əvvəllər tatların təsirinə qapılmışdılar. Bu kəndlərdən Maştağa və Qala tezliklə onların təsirindən çıxıb, tatların özlərini türkləşdirmişdilər. İndi bu kəndlərdə tək-tük qocalar tapmaq olar ki, tat dili bilirlər. Balaxana və Suraxana kəndləri isə həтта bu günədək tatların təsirindən xilas ola bilmirlər. Balaxanalı uşaqların çoxu bu yaxınlardak məktəbə gedəndən sonra Azərbaycan dilində sərbəst danışa bilirdilər. Tatlar nəinki azərbaycanlıları, habelə Bakıda yaşayan erməni və ləzgiləri də tatlaşdırmışdılar. Mən 1946-cı ildə Mərəzədə bir erməni ailəsinin bir-biri ilə tat dilində danışdıqlarının şahidi olmuşdum. 1917-ci il məlumatına görə o zaman Azərbaycanda 70 min tat yaşayırmış. İndi isə onların sayı həddindən artıq dərəcədə azalmışdır. İndi keçmiş tatlar Azərbaycan dilini özlərinin doğma dili hesab edirlər. Rayonlarda, xüsusilə Qubada dağ yəhudiləri və Lənkəranda talışlar isə indi də tat dilində danışirlər.

Quba və Kömür meydanları

Şəhərin ən tanınmış meydanları idi. Bakı kəndlərindən, Quba və Şamaxı tərəfdən gələn yollar bu meydanda birləşirdi. Kəndlərdən gələn araba və başqa nəqliyyat vasitələri, Quba və Şamaxıdan gələn öküz arabaları əsasən yüklərini bu meydanda boşaldırdılar. Bakı kəndlərindən adətən göyerti, yer-yemiş, Qubadan isə alma-armud və başqa meyvələr gətirilərdi. Meydanın ortasında taxtadan kiçik dükənlər düzəldilmişdi. Sübhün gözü açılandan ta axşam düşünəndək bu meydanda qızğın alver gedirdi. Qış aylarında Türkmənistandan gətirilən Cərcə qovunları dükənlərin qabağında asılardı, Meydanda ayaq basmağa yer olmazdı. Buradan keçən konkaların camaatı xəbərdar etmək üçün çaldığı zənglərin səsindən qulaq tutulurdu.

Kömür meydanı isə şəhərin Şamaxı yolu adlanan yerində salınmışdı. Bu meydan rəsmən Voronsov meydanı adlansa da camaat onu Kömür meydanı kimi tanıyırdı. Dəvə karvanları ilə gətirilən kömür kisələri burada satıldığından meydanın adı belə qalmışdı.

Zərgərpalan

Bakının Vidadi küçəsi ilə Çingiz Mustafayev küçələrinin arasındakı kəsikdə Zərgərpalanı yerləşir. Keçmiş zamanlarda bu küçənin hər iki tərəfindəki dükənlərdə zərgərlər qızıl və gümüşdən zərif bəzək əşyaları hazırlayırdılar. İndi bu zərgər dükənlərindən heç bir əsər qalmamışdır. Lakin küçənin bu kəsiyi indiyədək Zərgərpalan adlanır. Vaxtı ilə bu dükənlərdə çalışanlardan demək olar ki, hamısı öz dünyalarını dəyişib. Bu mahir zərgər-ustaların hazırladıqları qızıl bəzək əşyaları isə bu günədək Avropanın muzeylərində nümayiş etdirilir. Bəzək əşyaları bunlardan ibarət idi: üzüklər, sırğalar, boyunbağlar, biləzik və qolbaqlar, medalyonlar və s. Üzüklər cürbəcür olurdu: gül üzük, təkqaş üzük, paxlava üzük və s. Qolbaqlardan gül qolbaq, paxlava qolbaq, boyunbağılardan hil, medalyon və s., sırğalardan şəbəkəli sırğa, piyalə zəng, şar sırğa, üçdüymə, dördüymə və s.

Bəzək əşyalarının əksəriyyəti şəbəkə üsulu ilə hazırlanırdı. Bu sahədə usta zərgərlər demək olar ki, möcüzə yaradırdılar. Tük nazikliyində qızıl tellərdən elə zərif, incə şəbəkələr düzəldirdilər ki, onların insan əli ilə yaradıldığına heç cür inanmaq olmurdu. Belə zərif şəbəkələri bəzən adi gözlə görmək də mümkün olmurdu. Zərrəbin lazımdı ki, onların hörümçək toruna bənzəyən zərifliyini görə biləsən. Hazırlanan hər əşya demək olar ki, bir xariqə idi. Bəzən bu incə və zərif bəzək əşyalarının üstünə əlvan minalardan məharətlə bəzək də vurulurdu.

Ən görkəmli, mahir zərgərlərdən bəzilərinin adlarını çəkmək olar: Kar Salman, Nəcəfqulu, Yekə Salman, Məmmədağa Məcicov, Əzizağa Tağiyev, Əsəd, Mikayıl, Yəhya, Ləzgi Rəsul və başqaları. Keçmiş zərgərlərin işini bu gün gənc nəsil davam etdirir.

Xalq bu ağır və zərif peşə sahiblərini həmişə yüksək qiymətləndirib. Birisi ağır və çətin bir işi hasilə gətirəndə onun işini belə qiymətləndirirlər: “Əsl zərgər işi görmüşdür”.

Hazırda Zərgərpalanın yerləşdiyi Qasım İsmayılov küçəsi bütövlüklə - yəni başdan-ayağa Zərgərpalan adlanır. Əlbəttə, bu səhvdir. Çünki Zərgərpalan ancaq bir kvartalda yerləşirdi.

Bakıda Duma nə vaxt yaradılıb

Rusiyada şəhər özünüidarə orqanlarının, yəni dumaların və bələdiyyə idarələrinin yaradılması barədə rus imperatoru 1870-ci il 16 iyun fərmanını verdi. Həmin fərmana əsasən, Rusiyanın bütün iri şəhərlərində bələdiyyə idarələri təşkil olundu və dumaların yaradılması seçkilərinə başlandı. Bakıda isə bu fərman ancaq səkkiz il sonra həyata keçirilməyə başlandı. Bunu da onunla izah edirdilər ki, guya qeyri-millətlər özlərini idarə etməyə hələ qadir deyillər.

Yalnız 1878-ci ildə Bakıda Dumaya seçkilər başladı. İlk Dumaya 72 nəfər, sonralar 75 nəfər üzv seçilmişdi. Duma üzvünə o zaman “qlasnı” deyilirdi. Fərmana görə azərbaycanlıların sayı Duma üzvlərinin ümumi sayının yarısından çox ola bilməzdi. Dumaya yaşı 25-dən yuxarı olan, daşınmaz əmlak sahibləri və ya 1500 manatlıq məbləğdə ticarət və sənaye müəssisələrinə malik şəxslər seçilə bilərdilər. Bələdiyyə idarələri icraçı, Duma isə qanunverici orqan hesab edilirdi. Şəhər təsərrüfatının qurulması üçün Duma qərar verir, bələdiyyə idarəsi isə bu qərarı yerinə yetirirdi.

O zaman Həsən bəy Zərdabi və müəllim Həbib bəy Mahmudbəyov da Dumaya qlasnı seçilmişdilər. Onlar əmlak sahibi kimi deyil, başçısı ölmüş varlı ailələrin qəyyumu kimi seçilmişdilər. Fərmanda varlı ailələrinə qəyyumların Dumaya seçilə biləcəyinə icazə verilir. Bakı Duması əvvəllər indiki Gənclər meydanında olan (indi bu mülkün yerində bağ salınmışdır) sonralar, yəni 1905-ci ildə onun üçün indiki İstiqlaliyyət küçəsindəki binaya (hazırkı Bakı Sovetinin binası) köçmüşdü. Fərmanın verilməmiş olduğu tarix də - yəni 1870-ci il onun fasadına həkk olunmuşdur. Bəziləri səhv salaraq bu tarixi binanın tikilməsi tarixi kimi başa düşürlər.

Dumanın iclasları rus dilində aparılırdı. Buna görə rus dilində danışa bilməyən qlasnlıq iclaslarda çox zaman mürğü vururdular. Həsən bəy Zərdabi isə iclaslarda tez-tez çıxış edərək şəhərdəki qanunsuzluğu, natəmizliyi, rüşvətخورluğu kəskin tənqid edir, şəhərdə yeni məktəblərin açılmasını, kasıb uşaqlarının pulsuz

oxudulmasını, ümumiyyətlə, maarif işlərinə ciddi kömək etməyi tələb edirdi. Rus dilində müntəzəm çıxış edənlərdən biri də qılsını Rəsulov idi.

Bakı varlılarından H.Z.Tağıyev, Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayev, Əjdər bəy Aşurbəyov, Ağbala Quliyev və başqaları bütün dövrlərdə həmişə qılsını seçilirdilər.

Kərpicbasan şəhərin hansı tərəfindəymiş?

Azad Azərbaycan qadını heykəlinin sağ tərəfindən başlayıb üzü indiki Mərkəzi kolxoz bazarına tərəf uzanan geniş bir sahədə vaxtı ilə kərpicbişirən karxanalar olub. Bununçun ora Kərpicbasan məhəlləsi adlanırmış. Şəhərdə gedən tikintiyə kərpic əsas etibarilə buradan daşınırdı. İyirminci əsrin əvvəllərində isə artıq bu kərpic karxanalarından heç bir əsər qalmamışdı. Onlar şəhər kənarına köçürülmüşdü.

“Volçi Vorot”

Keçmiş zamanlardan indiki Təzə qəbiristanlığa enən enişin yuxarı hissəsinə - Qaradağ rayonunun başlanğıcına ruslar tərəfindən “Volçi Vorot” adı verilmişdi. Bu nə ilə əlaqədar idi, yəni bu sözün mənası nə idi? Vaxtı ilə Bakıda olmuş fransız yazıçısı A.Düma “Volçi Vorot”da olmuş və bu yeri təsvir etmişdir. Onun yazdıqlarından məlum olur ki, dağın sinəsində küləklərin döyəcləməsi nəticəsində böyük bir dəlik açılmışdı. Aşağıdakı düzənlikdən külək əsərkən bu dəlikdən keçdikcə dəhşətli səs çıxarırmış. Elə bil onlarca canavar ağızbaağıza ulayırlar. Elə buna görə də bu dəlikli dağa rusca “Volçi Vorot” adı verilmişdi. Lakin sonralar axır zamanlar bu dəlikli dağ uçurulmuş və dərəyə yol açılmışdı. İndi qəbiristanlığa enən bu dağətəyi yol da o zaman salınmışdı. Hazırda “Volçi Vorot”un yeri Qaradağ rayonunun başlanğıc nöqtəsidir. Bakılılar qabaqlar mayın ikisini keçirmək üçün buraya toplaşardılar. Lakin burada ilanlar çoxaldığından bu yer də tez unuduldu. Azərbaycanlılar da bu yeri rus ifadəsi ilə “Volçi Vorot” adlandırırlar.

Pirvənzəri harada olub

İndiki Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin binası yerində vaxtı ilə iri bir daş olub. Bu daşın adı Pirvənzəri idi. Bakı arvadları onu bir vaxt pirə çevirmişdilər. Guya doğmayan arvadlar onu ziyarət edəndən sonra uşağa qalırılmış. Başqa vaxtlarda isə bu daşın olduğu yer qadınlar üçün gəzinti yeri olmuşdu. Yuxarıdan dağ ətəyi ilə Bibiheybətə ziyarətə gedən arvadlar burada dincəlmək üçün düşərgə salırlarmış. Deyilənə görə, burada ciyər kababı bişirmək bir dəb imiş.

Ələkbər Fərrux

Əsrimizin əvvəllərində Orta Asiyada, Rusiyanın bir sıra şəhərlərində mahir heyvan təlimatçısı kimi tanınmış Ələkbər Fərrux bakılıdır. O, sirk sənətinin bütün növlərinə yiyələnməsi ilə həmkarlarından fərqlənirdi. Ələkbər Fərrux vəhşi heyvanları: pələng, şir, fil, timsah, ayı, canavar və başqa heyvanları məharətlə əhliləşdirmək sahəsində böyük şöhrət tapmışdı. Sirk tarixi üzrə nüvətəxəssis olan Y.Dmitriyev “Rusiyada sirk” adlı kitabında bu barədə belə yazırdı: “Yalnız ən istedadlı vəhşi heyvan təlimçiləri, o cümlədən L.Filatov və Ə.Fərrux heyvanlarla işlərkən yeni üsullar axtarıb tapmağa, heyvanların təbii instinktlərindən istifadə etməklə heyvanlarla öz aralarında dostluq yaratmaq və bu mümkün olmadıqda, heç olmasa onlarla ittifaq bağlamağa çalışırdılar...”.

Ələkbər Fərrux çox qüvvətli, qorxmaz və iradəli bir təlimçi olmuşdur. Heyvanların təbiətinə yaxından bələd olan, onların şıltaqlıqlarına təmkinlə dözən sirk ustası kimi ömrünün böyük bir hissəsini manejlərdə keçirmiş və elə manejdə də həlak olmuşdur.

Ələkbər Fərrux 1878-ci ildə Bakıda indiki Qasım İsmayılov küçəsindəki 29 nömrəli evdə dünyaya gəlir. Böyük musiqi istedadına malik atası Fərrux Hacı Qafar oğlu dövrünün qabaqcıl adamlarından idi. Demək olar ki, bütün musiqi alətlərində çalmağı bacarır, müxtəlif orkestrlərdə çıxış edirdi. 1884-cü ildə o, Orta Asiyaya gedir və altı yaşlı Ələkbəri də özü ilə aparır. 1903-cü ildə Fərrux Hacı Qafar oğlu Buxara şəhərində kiçik bir heyvanxana-balağan təşkil edib tamaşalar verməyə başlayır. Bu kiçik balağan tezliklə elə şöhrət tapır ki, Buxara əmiri atanı qızıl, oğulu isə gümüş medallarla təltif edir. Kiçik Ələkbərin də təltif edilməsi təsadüfi deyildi. O, bütün tamaşalarda həmişə atası ilə birlikdə çıxış edir, jonqlyorluq, akrobatika ilə məşğul olur və velosipeddə çətin nömrələr göstərirdi.

Ələkbər artıq gənlik yaşına qədəm qoyanda timsah, fil və meymunlarla təlim keçməyə başlayır. Bir müddətdən sonra şir də bu heyvanların sırasına əlavə olunur. Qısa müddət ərzində heyvan təlimçisi kimi şöhrət tapır, Rusiyanın şəhərlərinə qastrola çıxır. 1910-cu ildə Saratovda məşhur rus müğənnisi F.İ.Şalyapinlə tanış olur.

1917-ci ildə Kazan şəhərində qastrolda olarkən Ələkbərin heyvanları şəhərdə baş vermiş aclıq nəticəsində qırılır. Əlacı kəsilmiş Ələkbər jonqlyor və musiqiçi kimi çıxış edir. 1925-ci ildə Bakıya qayıdır və sirkdə inzibatçı işləyir. Lakin vəhşi heyvanlar əldə etmək arzusu onu bir dəqiqə də tərk etmir. 1926-cı ildə o, müvafiq təşkilatların köməyi ilə Almaniyadan iki şir gətirilməsinə çalışır və 1935-ci ildə Hamburq şəhərindən “Samson” və “Herta” adlı iki şirin gətirilməsinə nail olur. 1936-cı ildə Leninqraddan daha iki şir gətirtmək ona müyəssər olur.

1937-ci ildən başlayaraq o artıq bu heyvanlarla sirkdə çıxış etməyə başlayır. Bu zaman arvadı da Züleyxa Fərrux adı ilə ona kömək edirdi. 1937-ci ildən başlayaraq arvadı ilə birlikdə Bakı sirkinin binasında müntəzəm çıxış edirdilər. Onların şirlərlə birlikdə ayı və itlərin də iştirak etdiyi qarışıq nömrələri tamaşaçıların çox xoşuna gəlir.

Ələkbər və Züleyxa milli geyimlərdə çıxış edərtilər. Ələkbərin başında həmişə qırmızı parçadan sarğı olardı. Beləliklə, 1937-ci ildən başlayaraq birlikdə Rusiyanın bütün şəhərlərində qastrollarda olurdular.

Ələkbər sonralar tamaşaçıların diqqətini daha çox cəlb etmək məqsədilə heyvanları manejdə tamaşaçıların gözü qabağında yedirtməyi qərara alır. Bu çox təhlükəli idi. Yoldaşları ona məsləhət görürlər ki, bu təhlükəli işdən əl çəksin. Ələkbər isə öz inadından dönmür. Heyvanları manejdə yedirtməyə başlayır. Və bir gün belə təhlükəli işin qurbanı olur. Bu hadisə 1940-cı ildə Bryansk şəhərində olmuşdu. Ələkbər arvadı ilə birlikdə manejdə ayı və şirlərlə birlikdə tamaşa göstərəkən necə olursa, manejin arxasındakı qapı açılır və əsən külək oyundan sonra heyvanları yedirtmək üçün sirk işçilərinin hazırladıkları ətin iyini maneje doldurur. Bunu duyan şirlərdən biri Ələkbərin başına bağladığı qırmızı sarğını ətə oxşadaraq onun üstünə atılır və pəncəsi ilə onun başından qırmızı sarğını qopardıb didişdirməyə başlayır. Şirin dırnaqları onun başında dərin yara açdığından Ələkbər huşunu itirir. Arvadı irəliləyib Ələkbəri kənara çəkmək istərkən şir təzədən Ələkbərin üstünə atılıb onun pal-paltarını didişdirməyə başlayır. Daha nə arvadı Züleyxanın şirləri qəfəse tərəf qovması, nə də yangın söndürənlərin buraxdığı su sırnağı Ələkbərin köməyinə çata bilmir. Beləliklə, Ələkbər həlak olur.

Tanınmış heyvan təlimçisinin bu səhvi sonralar bütün heyvan təlimçiləri üçün dərs oldu.

Bakının qulaqları varmı

Əgər siz Lənkəran və Salyan tərəfdən Bakıya yaxınlaşanda fikir vermisinizsə, Puta körfəzindən qərbdə iki dağ zirvəsi nəzərinizi cəlb edəcəkdir. Bu zirvələr dəniz səthindən təxminən 1395 fut - yəni təxminən 400 metr hündürlükdədir. Bu zirvələr Bakının qulaqları adlanır.

Urus Qala şəhərin hansı tərəfindədi

1722-ci ildə rus qoşunları Bakını işğal etmək üçün şəhərin cənub tərəfindəki təpələrə desant çıxarmışdılar və oradan şəhəri atəslə hədələyirdilər. Rusların düşürgələri təxminən indiki xristian qəbiristanlığının yerində idi. O vaxtdan bu yer Urus-Qala adlanır.

“Poxlu dərə” şəhərin hansı tərəfində olub

Keçən əsrin ortalarında, yəni Bakıda kanalizasiya düzələndə, həyətlərin nəcisləri xüsusi arabalarla gecə vaxtı daşınıb şəhər xaricinə çıxarılırdı. Bu məxsusi arabalar iri ağızları olan dəmir və taxta boçkalardan düzəldilirdi. O zaman şəhərdə yüzə qədər belə araba var idi. Arabaçılar öz yüklərini adətən şəhərdən çox kənardakı indiki Mərkəzi kolxoz bazarının yerləşdiyi dərəyə boşaldırdılar. Yayın isti aylarında üfunətdən bu ətrafdan keçmək olmazdı. Mərkəzi küçələrdə kanalizasiya düzələndən sonra buraya nəcis daşınması qismən azaldı. O vaxtdan bu dərə “Poxlu dərə” adlanır.

Altıaylıq pəhləvan kimdir

Altıaylıq Bakı pəhləvanı olub. O, anadan altı aylığında doğulduğu üçün belə bir ad qazanmışdı. Altıaylıq Maştağa kəndində anadan olub. Adı Əbdüləli idi. Uşaqlıqdan əvvəllər Maştağa kəndində, sonralar Bakıda - İçəri şəhərdə məşq keçib. İçəri şəhərdə böyük bir zorxana vardı. O, pəhləvanlığın bütün sirlərini bu zorxanada öyrənib. Çox pəhləvanlarla gülüşüb, hamısının kürəyini yerə vurub. 1903-cü ildə bir neçə nəfər maştağalı ilə Kərbəla ziyarətindən qayıdarkən yolları Tehrandan düşür. Şəhərə xəbər yayılır ki, bəs şah sarayının qarşısında şahın məxsusi pəhləvanı pəhləvanlarla gülüşəcəkdir. Ertəsi gün onlar tamaşaya gedirlər. Şahın pəhləvanı onunla gülüşmüş beş pəhləvanın beşinin də kürəyini yerə vurub, sonra meydan qızıdırıb lovğalıqla camaata müraciət edir:

- Kim gülüşmək istəyirsə, buyursun meydana. Bu meydan, bu da şeytan.

Altıaylıq yoldaşlarına deyir:

- Bir şeytan deyir ki, soyun gir meydana, bu lovğanın cavabını ver.

Elə də edir.

Gülüş başlayır. Şahın pəhləvanı yenə lovğa-lovğa deyir:

- Bu saat payını alacaqsan.

Şahın pəhləvanı çox güc vurur, ancaq dişi altıaylığa bata bilmir. Elə bu zaman Altıaylıq onu qolları üstə qaldırıb gumbultu ilə yerə vurur. Şah qəzəblə deyir:

- Bu olmadı. Təzədən gülüşün.

Təzədən gülüşürlər. Bu dəfə də Altıaylıq onun kürəyini yerə vurur. Sonra üzünü şaha tərəf çevirib deyir:

- Şahım, bu dəfə də olmadı?

Şah onu alqışlayır və ona beş ədəd quru Yezd ənciri verir:

- Qoçaq, al ye. Qollarına qüvvə verər. Altıaylıq minnətdarlıq eləyib deyir:

- Şahım, mən üç yayı həmişə təzə əncir yemişəm.

Altiaylıq 63 yaşında ölür. Onu Maştağada dəfn edərkən axund Mir Qəni deyir:

- Camaat, 63 il ərzində onun kürəyini heç kəs yerə vura bilməyib. Təkcə Allahın əmri ilə Əzrail axır ki, onun kürəyini yerə vurdu.

Dünya çempionu Sali Süleyman

Sali Süleymanın əsl adı Mamay Muxtaliyevdir. O, 1880-ci ildə Dağıstanda Temirxan-Şuranın Kazanişsa aulunda anadan olmuşdur. Cavanlığından çox sağlam

və güclü olan bu gənc qolları ilə üç nəfəri yerdən qaldırıb gəzdirə bilirmiş. O, həmişə haqqın və ədalətin tərəfdarı olub. Kimsəsiz adamlar incidəndə onların dadına çatardı. Buna görə çoxları ondan qorxardı. 1846-cı ildə güləş üzrə dünya çempionu İvan Poddubni növbəti güləş yarışında iştirak etmək üçün Temirxan-Şuraya gəlir. O, burada Mamayla tanış olur. Onun güclü olduğunu görüb, ona güləşlə məşğul olmağı məsləhət bilir. O, Mamaya güləşin bir çox sirlərini öyrədir. Bundan sonra Mamay ağır daşları havaya ataraq çiyini və sinəsi

ilə qəbul edərdi. Boynunda şalban sındırırdılar. Beləliklə, öz gücünə arxayın olduqdan sonra Rusiyaya Poddubninin yanına gedir və tədriclə onunla birlikdə turnirlərdə iştirak edir. Tez-tez Bakı sirkində də çıxış edirdi. Görüşdüyü pəhləvanların hamısının kürəyini yerə vurur. 1916-cı ildə eşidir ki, Türkiyədə Sali Süleyman adlı güclü bir pəhləvan vardır. Onunla güləşməyə gedir. Güləşdən qabaq şərt qoyurlar ki, əgər Mamay uduzsa, Sali Süleymana pul verməlidir. Sali Süleyman uduzsa, öz adını Mamaya verməlidir. Mamay qalib gəlir və Sali Süleyman adını mənimsəyir. Bundan sonra Mamay Sali Süleyman adı ilə Rusiyada və Avropa şəhərlərində çıxışlar edir və bütün görüşlərdə qələbə qazanır. Bakı sirkində müntəzəm çıxışları ilə yanaşı Avropa şəhərlərində də şöhrət qazanır. Florensiyada keçirilmiş çempionatda Sali Süleyman Danimarkanın məşhur pəhləvanı Pedersenə qalib gələrək ilk dəfə olaraq dünya çempionu adını qazanır.

O bu adı uzun müddət şərəflə daşmışdı. Məğlub etdiyi pəhləvanlar ondan intiqam almağa çalışırdılar. Onun canına qəsd etmək halları da olmuşdu. Məsələn, kürəyini yerə vurmuş olduğu ispan güləşçisi Alberto Konselos sirkin boş meydanında Sali Süleyman məşq edərkən qəfəsdə olan pələngi açıb buraxmışdı. Sali Süleymanla əlbəyaxa çarpışmada pələng Sali Süleymanın sinəsindən bir parça ətinə qoparmışdı. Bir müddət xəstəxanaya düşüb müalicə olunmuşdu. O vaxtdan həmişəlik olaraq Bakıda yaşayan Sali Süleymana 1946-cı ildə Azərbaycan SSR Xalq artisti fəxri adı verilmişdir. Sali Süleyman 1972-ci ildə 92 yaşında vəfat etmişdir.

İngilis bağı

İncəsənət muzeyi ilə Azneft binasının arasında kiçik bir bağı vardır. Bu bağı rus dilində Anqliyski sad adlanır. Nə üçün belə adlanır? 1918-ci ildə ingilislər Bakıya gələndə onların əsgərləri bu bağıın yerində olan karvansarada yerləşmişdilər. O vaxtdan xeyli keçdikdən sonra Sovet hakimiyyəti dövründə burada kiçik bir bağı salınmışdır. Bu bağı xəlvət olduğu üçün sevişənlər adətən bu bağı gələrdilər. Bağı o vaxtdan Anqliyski sad adlanır.

Dəniz hamamı

1900-cü ildən başlayaraq mühəndis Məmməd Həsən Hacınskinin başçılığı ilə şəhərin sahil küçəsində bağı (bulvar) salınmağı başlandı. Bulvarın salınması ilə yanaşı sahilin Gömrük idarəsi ilə üzbuəzdə (hazırda bu yerdə aptek tikilmişdir) dənizdə sahilin yaxınlığında dəniz hamamı tikilməsi qərara alındı. Lakin o zaman şəhərin çirkab suları bu yerdən dənizə axıdıldığından hamamın tikilməsinə mane olurdu. Buna görə əvvəlcə çirkab suların boru ilə dənizin içərisinə doğru axıdılması məsələsi həll olundu. Ondən sonra təmiz dəniz suyunun üzərində taxtadan dəniz hamamı quraşdırıldı. Hamamın içərisindəki taxta döşəmələr üzərində təhlükəsiz çimmək olurdu. Üzməyi bacaranlar üçün taxta döşəmələr daha dərində döşənmişdi. Sonra sahildən hamama taxta körpü də çəkildi. Yayın qızmar günlərində burada çimənlərin sayı-hesabı olmurdu.

Sonra dənizin suyu çirkləndiyindən burada çimmək daha mümkün olmadı. Buna görə də hamam söküldü.

Hambal Dadaş

Bu iri cüssəli yekəpər adamın peşəsi hamballıq idi. Gişdən tikilmiş uzun köynəyində neçə cib olsa yaxşıdır? İri qarını enli kəmərlə möhkəm çəkib, bağlardı. Qollarında dirsəyədək dəri qolçaq olardı. Ağır yükləri daşıyarkən damarlarının zədələnməməsi üçün biləkləri həmişə tarıma çəkilmiş bazent parçaları ilə sarıqlı idi. Üstündən daha nələr asılmazdı. Bıçaq, qayçı, kəlbətin, kiçik mişar, dəmir halqalar, çəngəl - bir sözlə, yük daşınmasına lazım olan hər cür alətlər. Belindən daima nazik və yoğun kəndirlər asılmış olardı. O, şəhərdə ən ağır yükləri daşıyardı. Dəmir kassaların daşınması üçün həmişə onu çağırardılar. Pianinonu isə təkbaşına çiyində daşıyardı. Bütün ağır yüklərin daşınması üçün adamlar onun növbəsinə dururdular. O, nəslən Cənubi Azərbaycandan idi. Özü isə Bakıda anadan olmuş və Bakıda böyümüşdü. Adı şəhər əhli içərisində dillər əzbəri idi.

Patamdar, yaxud Badamdar

Şəhərin cənubunda yüksəklikdə yerləşmiş Badamdar qəsəbəsi vaxtı ilə məşhur yayla olmuşdur. Bakıdakı kənd və məskun yerlərin adları əksərən fars sözləri ilə düzəldiyindən Badamdar da farsca badam olan yer deməkdir. Dar fars dilində yer, məkan bildirir. Bəziləri bu sözün badam dəri mənası verdiyini iddia edirlər. Guya Şubani dağları arxasında Güldər dərəsi sözü kimi ismin axırına dəri əlavə etməklə yaradılmışdır. Əlbəttə, bu səhvdir. Badamdar sözünü ruslar Patamdar kimi tələffüz etməklə bəzi rəsmi sənədlərdə də bu yerin adı Patamdar kimi yazılır.

Dərnəgül

Bakının şimal-qərbində Dərnəgül adlı bir yer vardır. Bu yer şəhərdən çox uzaqda olan düzənlikdən ibarət idi. İndi isə o, şəhərlə birləşmiş və geniş yaşayış yerinə çevrilmişdir. Burada hündür mərtəbəli, çoxmənzilli evlər salınmışdır. İyirminci illərin əvvəllərində bu yerdə camaatı öz mal-qarasını ağıllarda saxlardılar. Bu ağılların içərisində iki ağıl xüsusilə məşhurdur. Biri Dərin ağıl, o biri isə Uzun ağıl idi. İndiki Dərnəgül sözü Dərin ağıl sözündəndir. Vaxt ötdükcə o, formasını dəyişib Dərnəgül şəklinə girmişdir. Dərnəgül sözünün Dərmə gül sözündən əmələ gəldiyini izah etmək səhvdir.

Şair Hambal

Əsrimizin əvvəllərində Bakı mətbuatında “Hambal” təxəllüslü bir şair çıxış edirdi.

O doğrudan da hambal idi. “Qafqaz və Merkuri” gəmiçilik şirkətində hamballıq edirdi. Əslən Cənubi Azərbaycanın Sərab mahalındandı. İbtidai təhsilini mollaxanada almışdı. Sonralar maddi çətinlik üzündən təhsilini yarımçıq qoyub qazanc üçün Bakıya işləməyə gəlmişdi. Bakıda işlədiyi illərdə şer yazmağa başlayır. İlk şerlərini “Mirzə Gülzar” imzası ilə dərc etdirirdi. Əsl adı Bayraməli, ailəsi isə Abbaszadə idi. Şerlərini bəzən körpüdə arxasında gəzdirdiyi palanın və ya dizinin üstündə yazardı. Bir müddətdən sonra o, M.Ə.Sabirlə görüşür. Sabir ondakı istedadı görüb məsləhət bilir ki, şer yazmağı davam etdirsən və onları “Hambal” imzası ilə dərc etdirsən. Sabirlə tanışlığından sonra bütün qəzet və jurnallar onun şerlərini dərc edirlər. Bu şerlərdə o, zülmə, ədalətsizliyə qarşı çıxır, məzlum insanların və kimsəsizlərin arzu və istəyini ifadə edirdi. Bir parça çörək pulu qazanmaq üçün İrandan gəlmiş zavallı adamları heç kəs onun kimi yaxından duya

bilmirdi. Küçələrdə, körpülərdə, neft mədənlərində səhərdən axşamadək qan-tər tökən zavallı adamları gördükcə ürəyindən qara qanlar axırdı.

Şair Hambal xalq işi uğrunda fəda olmağı hər şeydən üstün tuturdu. Mübaliğəsiz demək olar ki, Hambalın bütün şerlərində Sabir nəfəsi, Sabir ruhu aydın duyulurdu

1920-ci ildən sonra Hambal Azərbaycan “Qızıl qələmlər” cəmiyyətinə üzv qəbul edilir və “Kommunist” qəzetində işə girir.

Hambal 1926-cı ildə iyun ayının 3-də Bakı şəhərində vəfat edir. 1948-ci ildə Azərənşr Hambalın “Seçilmiş əsərləri”ni çap etmişdir.

H.Z.Tağıyev nəyin üstündə məhkəməyə verilmişdi

1912-ci ildə H.Z.Tağıyevin evində mühəndis Lütvəli bəy Behbudov döyülmüş və bu işdə Hacının evində olan oğlu Sadıq, qardaşı oğlu Məmməd Rza Tağıyev, Mehdi Cəfərov, İran şahzadəsi podpolkovnik Mənsur Mirzə Qacar, rotmistr Məmmədbəyov, Həsən Həsənov da guya iştirak etmişlər. Behbudov Hacının yanında mühəndis işləyirdi və tez-tez Hacının evinə gəlib-gedən adamdı. Hacı ilə onun arasında münaqişə guya qısqanclıq üstündə olub. Behbudov döyülməyinə döyülmüşdü, lakin kimin tərəfindən döyüldüyü məlum deyildi. Bu əhvalatdan bir neçə ay keçəndən sonra Behbudov döyülməsi barədə məhkəmədə iş qaldırmışdı. Behbudovun məhkəməyə müraciət etməsi onu qızısqıdıran ermənilərin sayəsində olmuşdu. Şəhərdə bu əhvalatla əlaqədar müxtəlif şayiələrin yayılmasında da ermənilərin barmağı vardı. İşə əvvəlcə mahal məhkəməsində baxılmışdı.

Sonra həmin ilin 14 yanvarında istintaq məhkəməsi işə təzədən baxmış və mahal məhkəməsinin qərarını dəyişərək müqəssirlər 142-ci maddə ilə günahlandırılır. Məhkəmə mart ayının 6-dan 12-dək davam edir. Çıxarılan qərarla Hacı hüquqdan məhrum edilməklə iki il yarım həbsə məhkum edilmişdi. Müttəhimlərdən Sadıq Tağıyev, şahzadə Mənsur, rotmistr Məmmədbəyov hüquqdan məhrum edilib iki il həbsə məhkum edilmişdilər. Qərar hökm şəklini almazdan əvvəl Hacı, oğlu Sadıq, şahzadə Mənsur, rotmistr Məmmədbəyov haqqında qərarların imperatorun müləhizəsinə təqdim olunmağı barədə hökm verilmişdi. Məhkəmənin qərarından sonra Hacının və adları çəkilən adamların bağışlanmasını xahiş etmək üçün Peterburqa, imperatorun yanına xüsusi heyət gedir. Heyətə birinci Dövlət Dumasının üzvü Əlimərdan bəy Topçubaşov, şəhər qlasnilarından M.R.Vəkilov, Mirzə Əsədullayev, Musa Nağıyev və iki nəfər də ruhani üləmə daxil idi.

İmperator onların günahlarını bağışlamışdı.

Pyotr meydanı

Şəhərin böyük meydanlarından biri idi. Dəniz sahilində yerləşirdi. 1723-ci ildə I Pyotrun işğalçı qoşunlarının Bakı üzərinə hücumu zamanı məhz bu yerə

desant çıxarılmışdı. Buna görə də bu meydan o vaxtdan Pyotrun adını almışdı. XIX əsrin axırlarından çap edilməyə başlayan “Qafqaz kalendarı”nda bu meydanın adı tez-tez çəkilirdi. XIX əsrin əvvəllərində isə bu yer bataqlıq və qamışlıq olmuşdu. Xəzərdə bərk tufanlar qopan zaman dəniz səthindən o qədər də hündür olmayan bu yerləri su basardı.

Buradakı bataqlıq qurudulandan sonra burada taxta-şalban körpüləri salınmışdı. Meydanın ətrafı yaşayış mənzilləri ilə dövrəyə alındıqdan sonra meydan bir müddət boş qalmışdı. Sonralar burada müxtəlif tamaşalar göstərilir və taxtadan sirk binası inşa olunmuşdu. Bu sirk Antunetta Volfun idi. 1877-ci ildə çıxan “Бакинские известия” qəzetinin 15-ci nömrəsində sirk barədə belə yazılmışdı: “Bakıda sirkdən başqa heç bir əyləncə ocağı yoxdur”.

Sirk bağlanandan sonra mətbuatın bildirdiyinə görə meydan yenə bir müddət istifadəsiz qalmışdı.

Sovet hökuməti dövründə burada əsgərlər məşq keçir, rəsmi keçidlər hökumət üzvləri tərəfindən qəbul edilirdi. Nəhayət burada Lenin adına əzəmətli muzey binası ucaldıldı.

Köhnə Bakıda adamların ləqəblə çağırılması

İkinci bir şəhər tapa bilməzdin ki, adamlarının bu qədər ləqəbi olsun. Bakıda adamlara ad-ləqəb qoymaq bir dəb idi. Bu ləqəblər həmin adamların peşəsi, rəftarı, güzəranı ilə, ya da həmin adamın başına gəlmiş bir hadisə ilə əlaqədar olaraq qoyulardı. Ləqəb qoyulan adam özü də buna elə alışırdı ki, guya atasının ona verdiyi təzə addır. Düzdür, əvvəllər bundan qəzəblənər, acığı tutar, ancaq sonralar adət eyləyib susardılar. Bu adamlar qəbir evinə də bu adla gedərdilər. Ləqəbi olan adamların bu ləqəblə şəhərin hansı məhəlləsindən olduğunu da dərhal bilmək olardı. Belə ləqəblərdən bir neçəsini göstərmək olar: Qaftan Bağır, Pota Bəxşəli, Şır-şır Dadaş, Hapuş Məmmədəli, Şombulum Ələkbər, Pəndiriyeməz Zeynəlbədin, Malbaş Yusif, Xingal nəvəsi İsmayıl, Mırıq Ağabala, Pişik Kazım, Tazı Hənifə, Xostərəngi Məlik, Hoppataran nəvəsi Cəfər, Çəkcəki Süleyman, Cuud Zeynəlbədin, Kosa Abasqulu. Köhnə Bakıda belə təxəllüslərdən kefin istəyən qədər tapardın. Tündməcəz adamlara təxəllüs verildiyi zaman arada qan da düşərdi. Məzəli təxəllüs almış adamlar küçə ilə gedərkən uşaqlar dalınca

düşüb onu cinlədərtilər. Bu bir növ xəstəlik idi ki, bakılıların içərisinə düşmüşdü. Onu zorla qadağan etmək də mümkün olmurdu.

Bakıda məscid və kilsələr

Qədim Bakı məscidləri İçəri şəhərdə idi. 1861-ci ildən sonra - yəni Bakı quberniyanın mərkəzi olandan sonra Bayır şəhərdə də bir-birinin dalınca ayrı-ayrı adamlar tərəfindən məscidlər tikilməyə başlamışdı. Ümumiyyətlə, 1920-ci ildə Bakıda olan məscidlər bunlardır: Məhəmmədiyyə məscidi, Cümə məscidi, Hacı Cəbrayıl məscidi, Hüseynqulu məscidi, Məmmədəli məscidi, Kərbəlayı Əbdülhüseyn məscidi, Şah məscidi, Hacı Cavad məscidi, Məmmədyar məscidi, Seyidlər məscidi, Şirvanlı məscidi, Hacı İmaməli məscidi, Təzə Pir məscidi, Hacı Banı məscidi, Qasım bəy məscidi, Bayır şəhərdə Bazar küçəsində Qasım bəy məscidi, Yaşıl Günbəz məscidi, "İttifaq" məscidi (Əjdər bəy Aşurbəyovun məscidi), Nəzər məscidi, Hacı Qurban məscidi, Çənbərəkənd məscidi, Dağlı məscidi, Hacı Qeyib məscidi, Hacı Hüseyn məscidi, Kiçik Cin məscidi, Hacı Mamayı məscidi, Xıdır məscidi, Molla Əhməd məscidi, Sınıq Qala məscidi (Bakının ən qədim məscidi olan Məhəmməd məscidi camaat içərisində belə adlanırdı), Şeyx İbrahim məscidi, Ləzgi məscidi, Mirzə Əhməd məscidi, Molla Mirzə məscidi. Bu məscid eyni zamanda mədrəsə idi.

Bunlardan başqa şəhərdə təkyələr də vardı ki, orada ancaq namaz qılınır, mərsiyə deyirdilər. Məsələn, Hacı Səməd təkyəsi, Hacı Ağababa təkyəsi, şirvanlılar təkyəsi, qubalılar təkyəsi, iranlılar təkyəsi, qarabağlılar təkyəsi.

Kilsələr: Bakıda ilk kilsə rusların Bakını işğal etməsindən sonra tikilib. Bu, 1779-cu ildə tikilmiş Nikolay kilsəsi idi. O, İçəri şəhərdə Qoşa Qala qapısının girəcəyində köhnə bir ərzaq dükanının yerində idi. 1806-cı ildə Bakını işğal etməyə gəlmiş general Sisianov Bakı xanı Hüseynqulu xan tərəfindən qətlə yetirilmiş, kəsilmiş başı İrana, Fətəli şaha göndəriləndən sonra cəsədi qapının ağzında basdırılmışdı. Uzun müddət qəbrə ayaq tapdığı olmuşdu. Sonralar cəsədi oradan çıxarılıb sümükləri Nikolay kilsəsində basdırılmışdı. Yalnız 1811-ci il 11 dekabrda I Aleksandrın əmrilə onun sümükləri Tiflisə aparılıb Sion kilsəsində dəfn edilmişdi.

İkinci kilsə Bakı Aleksandr Nevski kilsəsi idi. Bu kilsə 1888-ci il 8 oktyabrda bakılıların köhnə qəbiristanlığında inşa edilmişdi. Bütün Zaqafqaziyada ən böyük və əzəmətli kilsə idi. Kilsənin sahəsi çox böyük idi. Bütöv bir kvartalı əhatə edirdi. Bu əzəmətli kilsə yerli camaat içərisində Qızılı kilsə adlanırdı. Onun belə adlanması təsadüfi deyildi. Onun bayır tərəfdəki günbəzlərindən tutmuş ta içərisinədək hər şey qızıl suyuna çəkilmişdi. 1930-cu ildə bu kilsə söküldü. İndi yerində iki məktəb binası yerləşir.

Üçüncü kilsə Donanma kilsəsi idi. Onun binası indiyədək Qasım İsmayılov küçəsi ilə Vidadi küçələrinin tinində durur. Kilsə dəniz donanması tərəfindən tikildiyindən belə adlanırdı.

Malakan kilsəsi. 1898-ci ildə Dəmir yolu idarəsi tərəfindən Dəmir yolu vağzalının arxa tərəfində, Bülbül meydanında inşa edilmişdi. Azadlıq prospekti ilə Ş.Əzizbəyov küçələrinin tinində olan bu kilsə hazırda da fəaliyyət göstərir. Bu kilsə nədənsə yerli camaat içərisində Malakan kilsəsi adlanır.

Salyan polku kilsəsi. 1873-cü ildə tikilmiş bu kilsənin əsl sahibi Bakı Dəniz Donanması İdarəsi idi. Sonra Bayılda Donanma kilsəsi tikiləndən sonra bu kilsə Salyan polkuna bağışlanmışdır.

Bakı Həbsxana kilsəsi. 1898-ci il 8 martda Bayıldakı həbsxana həyatında açılmışdır.

Bunlarla yanaşı Qara şəhərdə, Nobelin turşu zavodları yanında və Üçüncü Aleksandr gimnaziyası yanında da kilsələr olub.

Bakıda yaşayan başqa millətlərin də öz kilsə və məbədləri olub. Məsələn, ermənilərin kilsəsi olub. Biri İçəri şəhərdə (indi o sökülüb), biri 1898-ci ildə Parapet bağının yanında (boş binası indi də durur). Üçüncüsü indiki Dimitrov küçəsində erməni varlığı Budaqov tərəfindən tikilmişdi. İndi onun yerində Azərbaycan Dövlət Musiqi Akademiyası yerləşir.

Keçmiş Telefonu, hazırkı 28 May küçəsində almanların kirkası vardı. O, 1895-97-ci illərdə tikilmişdi. İndi bu binada Dövlət kamera orkestrinin konsertləri keçirilir.

Bakıda yəhudilərin də ibadətگاهی olub. Bu, indiki Rəşid Behbudov küçəsi ilə Nizami küçələrinin tinindəki yəhudi sinaqoqudur. Hazırda bu qəşəng binada R.Behbudov adına Mahni teatri yerləşir.

Bundan başqa dağ yəhudilərinin M.Ə.Əliyev küçəsi ilə R.Rza küçələrinin tinində ibadətگاهی yeri vardır. Bu günədək fəaliyyət göstərir.

“Tağıyev qazamati”

Bakının, qocaların dili ilə desək, Şamaxı yolunda, “Azad Azərbaycan qadını” heykəlinin yaxınlığında uca bir bina vardır. Burada qənnadı fabriki yerləşir. İyirminci illərin axırınadək bu bina qazamat idi və onu H.Z.Tağıyev tikdirmişdi. Məsələdən agah olmayanlar Tağıyevin ünvanına gileylə danışırdılar ki, belə xeyriyyəçi bir adama qazamat tikdirmək heç yaraşmır. Əslində məsələ belə deyildi. Tağıyev bu binanı məxsusi qazamat tikdirməmişdi. O, bu binanı dəyirman tikdirmişdi. 1910-cu ildə dəyirmanın tikilişi başa çatanda şəhərin hörmətli ağsaqqallarından bir dəstə Hacınin yanına iltimasa gəlirlər. Ona şikayətlənirlər ki, camaatın həbs edilmiş qohum-qardaşı dənizin Nargin adasındakı həbsxanada saxlanılır. Qayıqlarla oraya gedib-gəlmək, məhbus qohum-qardaşları ilə görüşmək onlar üçün çox çətinidir. Dənizin fırtınalı günlərində isə oraya getmək heç

mümkün deyil. Belə günlərdə qayıqçılar sahilə yaxınlaşmağa qorxurlar. Buna görə camaat öz dustaq qohum-qardaşının üzünə həsrət qalır. Hacıdan xahiş edirlər ki, buna bir əncam çəksin. Hacı fikirləşir və onları naümid yola salmaq istəmir. Vəd edir ki, bu barədə fikirləşər. Hacı çox fikirləşəndən sonra belə qərara gəlir ki, təzə tikilib başa çatan dəyirman binasını qazamat kimi hökumətin sərəncamına versin. Elə də edir. 1910-cu ildə dəyirmanın içərisində bəzi dəyişikliklər edərək onu qazamat kimi hökumətə təhvil verir. Beləliklə, camaatı Nərgin yolundan xilas edir. Hətta qabaqlar Sibirə göndərilən dustaqların da bir hissəsi indi cəzalarını şəhər qazamatında çəkirlər. Bu işdən ötrü Bakı camaatı elliklə Hacıya öz minnətdarlıqlarını bildirirlər.

Kərbəlaye Yaftıməli

Qoca, kasıb bir kişi idi. Gündüzlər qapı-qapı gəzib şişə salmaqla çörək pulu çıxarırdı. Bir az da şairlik təbi vardı. Axsamlar təkyələrə gedib özünün yazdığı dini mərsiyələri oxuyardı. Əlbəttə, yazdığı şer və qəsidələrdə şer qaydaları çox pozuluq olurdu. Bəzən elə mənasız şerlər yazardı ki, camaatın ağızında dildən-dilə gəzir və müəllifini lağa qoyurdular.

Həqir Həqiqini o özünə təxəllüs seçmişdi.

O, qəpik-qəpik yığıdığı və boğazından kəsdiyi pulları toplayıb şerlərini “Cənnət-ülgüşah” adlı toplusunda çap etdirmişdi. Onun “Göydə uçar çalağan, yerdə gəzər malağan” misraları ilə başlayan şerini oxuya-oxuya uşaqlar küçədə onun arxasınca düşüb bərkədən gülürdilər. O dövrdə zəif bir şer yazılında deyərdir ki, lap Kərbəlaye Yaftıməli kimi yazmışdır. Bu sətirlər pis şerlər üçün meyar kimi işləyirdi.

Bu zavallının ölümü də miskincəsinə olmuşdu. 1918-ci ilin mart hadisələrində hardansa köhnə, pas atmış bir xəncər tapıb küçəyə çıxmış və bərkədən çıxarmışdı: “Ay müsəlmanlar, cahaddır”. Elə bu zaman qəfil bir erməni gülləsi onu yerə sərmışdi.

Lotu Cabbar

Sənəti xarratlıq olan Məşədi Cabbar Vahabov bəmərə bir kişi idi. Şirin, məzəli söhbətləri, zarafatı və şüxluğu ilə camaat içərisində Lotu Cabbar kimi tanınırdı. Bakıda və kəndlərində bir toy da Lotu Cabbarsız keçməzdi. Məclisi qızıqdırmaq üçün öz tryukları vardı. Bir müddət Bakı şəhərində Nikitin qardaşlarının sirkində klounluq da etmişdi. Lotu Cabbarın hansı toyda işə çıxış

edəcəyini eşidən kimi camaat elə axışıb gedərdi ki, toyxanada oturmağa yer tapılmazdı.

Lotu Cabbar toylarda adətən musiqi susduğu zaman ortalığa atılıb öz məharətini göstərər və camaatı güldürərdi. Onun danışıq və söhbətlərindən bəziləri öz zamanında məşhur “Ekstrafon” firmasının vallarına yazılıb camaat arasında yayılmışdı. Lotu Cabbarın ən çox sevdiyi oyunlardan biri papaq oyunu idi. Üzeyir Hacıbəylinin “O olmasın, bu olsun” adlı məşhur komediyasında Məşədi İbadın papağı başına necə qoyması epizodu Lotu Cabbarın papaq oyunundan alınmışdı: “Papağı belə qoysam, Bakı qoçusuna, belə qoysam, Şamaxı lotusuna oxşayaram”.

Lotu Cabbarın məşhur oyunlarından biri də guya bağırçaqlarını boğazından çıxarıb yerə tökməsi idi. Bunun üçün o, kağız burmasını ağzına qoyar, sonra dalı üstə əyilərək o burmaları sinəsinə döyə-döyə ağzından çəkib çıxarardı. O, adətən görkəmli müğənni Cabbar Qaryağdıoğlu ilə birlikdə çıxış edərdi. Qaryağdı oxuyub qurtarandan sonra meydana atılıb deyərdi: “Sən Cabbar Qaryağdıoğlu ol, mən də Cabbar Yağışoğlu, gör səni öz əlimlə necə süpürüb atacağam”.

Onun bir oyunu da kibrit qutusu oyunu idi. Bundan ötrü o, əlləri üstə durar, ayaqlarını qaldıraraq açar və bu zaman bir nəfər boş kibrit qutusunu onun qılçaları arasına qoyardı. Lotu Cabbar qarnından yel buraxmaqla qutu rəqs etməyə başlardı. Lotu Cabbarın danışıq və məzələlərində xalq məzəsi dərin kök atmışdı. O, xalq yumorunu rəngbərəng şəkildə böyük məharətlə tamaşaçıya çatdırırdı.

Axund Turab məqbərəsi

Bakının böyük ruhani alimlərindən olan Mirzə Əbu Turab 1910-cu ildə Mərdəkan kəndində Pirhəsən üstü deyilən yerdə dəfn edilmişdir. O, H.Z.Tağıyevin dərin hörmət etdiyi ruhani bir ata idi. O, Bakı milyonçusu Murtuz Muxtarovdan xahiş edir ki, bu müqəddəs adama layiqli bir məqbərə tikdirsin. M.Muxtarov özü də bu ruhani atanın xatirəsini əbədləşdirmək fikrində olduğunu bildirib, H.Z.Tağıyevin xahişini məmnuniyyətlə yerinə yetirir və Əbu Turaba bir məqbərə tikdirir. H.Z.Tağıyev özü də öləndə vəsiyyəət etmişdi ki, onu da bu müqəddəs insanın ayağı altında basdırsınlar.

Çünki demişdi “onun ayağının bildiyini mənim başım da bilmir” onun bu vəsiyyəətini qədərbilən insanlar itaətkarlıqla yerinə yetirmişdilər.

Son illər məqbərə təmir edildikdən sonra daha əzəmətli bir görkəm almışdır.

Roma katolik kosteli (kilsəsi)

ucaldılmışdır.

1912-ci ildə mühəndis Plaško tərəfindən qotik üslubda tikilmişdir. Çox əzəmətli bir bina idi. Xarici görkəmi hamının diqqətini cəlb edirdi. Çünki belə binalar Bakıda çox nadir idi. 1930-cu illərdə bu kilsə başqa görkəmli kilsələr kimi söküldü. İndi onun yerində Şəhriyar adına mədəniyyət mərkəzinin əzəmətli binası

Bakıda bank və kredit cəmiyyətləri

Bakı 19-cu əsrin axırlarında böyük sənaye və ticarət mərkəzi kimi tanınmağa başlamışdı. Xüsusilə neft istehsalı, neftin alqı-satqısı ilə bağlı şəhərdə çoxlu bank açılmışdır. Bu banklarda gündə milyon manatlar səviyyəsində əməliyyatlar aparılırdı. Banklar aşağıdakılardan ibarət idi: 1. Bakı şəhər kredit cəmiyyəti (indiki Əzizbəyov küçəsində yerləşirdi); 2. Bakı qarşılıqlı kredit cəmiyyəti (indiki Əliyərbəyov və Əlizadə küçələrinin tinində yerləşirdi); 3. Volqa-Kama kommersiya bankı (indiki H.Z.Tağıyev küçəsində Tağıyevin ev binasında yerləşirdi); 4.İkinci Bakı kredit cəmiyyəti bankı (Ə.Əlizadə və M.Ə.Rəsulzadə küçələrinin tinində); 5. Rus xarici ticarət bankı (indiki Y.Məmmədəliyev küçəsində yerləşirdi); 6. SPB Rus Beynəlxalq ticarət bankı (Ə.Əlizadə küçəsi, M.Nağıyevin mülkündə); 7. SPB Rus ticarət-sənaye kommersiya bankı (T.Əliyərbəyov küçəsində yerləşirdi, Tumayevin evində); 7.Şimal bankı (indiki H.Z.Tağıyev və Azərbaycan prospekti küçələrində yerləşirdi); 8.Tiflis kommersiya bankı (T.Əliyərbəyov və Ə.Əlizadə küçələrinin tinində); 10. Cənubi-Rus Sənaye bankı (R.Rza və N.Rəfibəyli küçələrinin tinində); 11. İran uçot- borc bankı (Sahil küçəsində yerləşirdi.)

Kitabın içindəkilər

Bakı şəhəri hansı əsrdə yaranıb	3
Səyyahlar qədim Bakı barədə nə yazırlar	3
Yunanlar Bakıda olublarmı?	5
Bibiheybət məscidi	5
Bakıda gəmiçilik nə vaxt inkişaf etmişdir	9
Bakıda pambıq əkilirdimi	10
Qədim Bakının su kəmərləri	10
Bakı Xanları barədə hekayətlər	11
Bakının birinci gerbi nə vaxt yaranıb	18
Xanın karvansarası	19
“İçəri şəhər” və “Bayır şəhər” sözləri nə vaxt yaranıb	19
Bakıda Azərbaycan dilində ilk qəzet	20
Bakı Dəmir yol vağzalını	21
Qanlı təpə hardadır və o nə üçün belə adlanır	21
Sisianova abidə şəhərdə harada qoyulmuşdu	22
Təzəpir məscidi	22
Tatlar Bakı kəndlərində	23
Quba və Kömür meydanları	24
Zərgərpalan	24
Bakıda Duma nə vaxt yaradılıb	25
Kərpicbasan şəhərin hansı tərəfindəymiş?	26
“Volçi Vorot”	26
Pirvənzəri harada olub	26
Ələkbər Fərrux	27
Bakının qulaqları varmı	28
Urus Qala şəhərin hansı tərəfindədi	28
“Poxlu dərə” şəhərin hansı tərəfində olub	29

Altıaylıq pəhləvan kimdir.....	29
Dünya çempionu Sali Süleyman	30
İngilis bağı.....	31
Dəniz hamamı	31
Hambal Dadaş	31
Patamdar, yaxud Badamdar.....	32
Dərnəgül.....	32
Şair Hambal.....	32
H.Z.Tağıyev nəyin üstündə məhkəməyə verilmişdi	33
Pyotr meydanı	34
Köhnə Bakıda adamların ləqəblə çağırılması.....	34
Bakıda məscid və kilsələr.....	35
“Tağıyev qazamatı”	36
Kərbəlaye Yaftıməli	37
Lotu Cabbar.....	37
Axund Turab məqbərəsi	38
Roma katolik kosteli (kilsəsi).....	39
Bakıda bank və kredit cəmiyyətləri	39

Qılman İlkin
(*Qılman İsabala ođlu Musayev*)
Köhne Bakını tanıyorsanmı
BAKI - ŞİRVANNƏŞR – 2004
Kompüter icraçısı **Həyat Mahmudova**
Kompüter yığıcısı **Nərmin İsabəyli**
İstehsalat şöbəsinin müdiri: **Həmiyyə Heydərova**
Sex müdiri **Telnaz Cəbraylova**

Çapa imzalanıb *19.02.2004.*
Formatı *60x84 1/32.*
Fiziki çap vərəqi *7,25.*
Sayı *300.*